

O uređivanju obitelji: od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća

Jakovljević, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:358065>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

MARIJANA JAKOVLJEVIĆ

O uređivanju obitelji: od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća

Diplomski rad

Pula, rujan 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

MARIJANA JAKOVLJEVIĆ

O uređivanju obitelji: od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća

Diplomski rad

JMBAG: 0303076816, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska renesansna drama

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, rujan 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana **Marijana Jakovljević**, kandidat za magistra **edukacije hrvatskoga jezika i književnosti** ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student _____

U Puli, **rujan 2023.** godine

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, **Marijana Jakovljević** dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom **O uređivanju obitelji: od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća** koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, rujan 2023.

Potpis _____

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. Problem nazivlja u obitelji i kućanstvu.....	2
2.1 Jednostavna obitelj.....	4
2.2 Višestruka obitelj	6
2.3 Otac i sin.....	7
2.4 Braća	9
2.5 Dalmatinska obitelj u kasnome srednjemu vijeku	11
2.6 Brak i značenje braka u obitelji i društvu u srednjemu vijeku.....	12
2.7 Mirazi i bračna imovina.....	13
3. Kućanstvo i obitelj.....	18
3.1 Otac.....	18
3.2 Majka	20
3.3 Dijete u obitelji i društvu.....	21
3.4 Tutori ili skrbnici.....	26
3.5 Sluge u kući gospodara	27
3.6 Žena u 18. stoljeću	28
4. Benedikt Kotrulj: upute o vještini trgovanja, vođenju kućanstva i obitelji	33
5. Gučetić o obitelji.....	42
6. O ljubavi i ljepoti.....	44
7. <i>Na domaćem ognjištu</i>	46
8. Zaključak.....	52
9. Literatura.....	54
Sažetak.....	56
Summary	57

1. Uvod

„Danas je ljubav majke postigla status moralnoga imperativa, a dobrobit djece ovisi o kvaliteti njihova odgoja odnosno o majci s obzirom da je ona glavna i odgovorna za svoju djecu. Bitna je dobra i dugotrajna veza između majke i djeteta iako mnogi smatraju da majka ne mora biti ona biološka da bi imala vezu s djetetom.“¹

Tako ulogu majke u suvremenome društvu opisuje Shari L. Thurer u knjizi *Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*. Predodžba se o „dobroj majci“, kao i o majčinstvu te općenito o obitelji i obiteljskim odnosima, kao što znamo, s vremenom mijenjala. U ovome diplomskome radu *O uređivanju obitelji: od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća* pokušat će se ukazati na neke od navedenih promjena. Tekstovi koji se razmatraju dio su nacionalnoga korpusa. Oslanjajući se na njihova dosadašnja istraživanja, nastojat će se pokazati kakva je bila dubrovačka obitelj u kasnome srednjemu vijeku, te u razdoblju ranonovovjekovlja. Uočit će se kakav su odnos imali otac i sin, što je značio brak, kakva je uloga u obitelji i društvu bila namijenjena ženi. U tu će se svrhu pomnije analizirati odabrani spisi uglednih Dubrovčana, Benedikta Kotruljevića i Nikole Gučetića, dok će se analizom časopisa *Na domaćem ognjištu* pokušati pokazati kako se te teme razmatraju u 19. stoljeću. Objasnit će se kako je oblikovan lik majke, a kako oca. Što je značilo biti žensko dijete u obitelji, a što muško, te koja je i kakva uloga kome bila namijenjena. Što se tiče aktualiziranja navedenih tema, njima se u samome radu ne bavi. No, s druge strane smatra se da je dobro i korisno poznavati povijest koncepata kao što su obitelj, kućanstvo, majčinstvo i očinstvo kako bi se laške moglo prosuđivati o današnjim oblicima tih koncepata, te o načinu kako ih se danas poima i živi. O tome će ukratko biti riječi tek u zaključku ovoga rada gdje će se donijeti sinteza najvažnijih promatranih pitanja.

¹ Lee T. S., *Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*, 1995., preveo: autor diplomskoga rada <https://drive.google.com/file/d/11sl2k--HZBX3YJbjERip--3FEScwzeB/view?pli=1> ; zadnje gledano 20. kolovoza 2023.

2. Problem nazivlja u obitelji i kućanstvu

U predindustrijskim društvima istovremeno je postojalo nekoliko različitih tipova obitelji. U hrvatskoj historiografiji povijest obitelji nije izdvojena kao posebno područje istraživanja. Pojmovi vezani uz strukturu obitelji i odnose između rodbine nisu ustaljeni. U srednjemu se vijeku pojam obitelji temelji na definiciji rimskoga prava. Rimljani koriste pojam *familia* koji se odnosi na sve pojedince koji su podložni očinskoj vlasti bili oni u krvnoj vezi ili ne. Pojam *pater familias* znači glavar, a ne otac, što znači da on može, ali i ne mora imati djecu, dok *fili familias* mogu biti osobe koje nisu s njime u rodu. Stoga se smatra da obitelj čine: muž, žena, djeca, rođaci i sluga, a taj pojam obuhvaća i imovinu koja određuje oblik i svojstva obiteljske zajednice. „Čitavim tim spletom odnosa upravlja patria potestas, vlast oca i hranitelja.“² U uobičajenoj današnjoj terminologiji pojam obitelji je mnogo uži. U *Hrvatskoj enciklopediji* tako piše:

„Obitelj, osnovna društvena skupina, povezana srodstvom, utemeljena na braku i zajedničkom životu užega kruga srodnika, prije svega roditelja, koji vode brigu o djeci (svojoj ili posvojenoj) te ih odgajaju. U većini društava veza između roditelja i djece čini jezgru, nuklearnu obitelj, koja se u većoj ili manjoj mjeri izdvaja iz šire rodbinske mreže.“³

Takav pojam obitelji, dakle ne odgovara rimskome pojmu *familia* jer se njime podrazumijeva postojanje krvnoga srodstva, dok s druge strane današnji pojam kućanstvo već možemo usporediti s pojmom *familia* jer obuhvaća sve ukućane i imovinu koja je u vlasništvu zajednice odnosno ukućana. Kako piše Zdenka Janeković Römer u knjizi *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*: „Upotreba tog pojma dopušta jasno razlikovanje zajednica temeljenih na krvnoj vezi od onih koje povezuje samo zajednički krov.“⁴ Što znači da se drevni pojam *familia* odnosio i na sluga i na sluškinje koji su živjeli u nekome kućanstvu. Naime: „Oni se također nazivaju *famigli, familiares ili comedentes panem alicuius*.“⁵ Skup srodnika koji žive zajedno se

² Janeković R. Z., *ROD I GRAD, Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku u suradnji Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1994.g., str. 19.

file:///D:/Korisnik/Downloads/Rod_i_grad_Dubrovačka_obitelj_od_13_do_1.pdf ; zadnje gledano: 5. kolovoza 2023.

³ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44557> ; zadnje gledano 18. rujna 2023.

⁴ Janeković. R. Z., op. cit. str. 19.

⁵ Ibidem, str. 20.

mного češće naziva *communitas, societas fratrum, compagnia fratrum*.⁶ Obitelj i kućanstvo može imati različiti sastav. Osnovnu obiteljsku zajednicu čine bračni par tj. udovac ili udovica s neoženjenom djecom i njih možemo nazivati užom obitelji. Kada se užoj obitelji pridruže rođaci tada se obitelj naziva šira obitelj. Zajednica u kojoj žive dva bračna ili više bračnih partnera naziva se višestrukom, mnogostrukom ili složenom obitelji, te se ona pojavljuje u dva glavna oblika: par roditelja ili bratska zajednica. Oženjenu braću koja ostaju živjeti zajedno, nazivamo zajednica braće ili *fraterni*. U takvome kućanstvu žive i drugi rođaci npr. neudate sestre, neoženjena braća, bake, djedovi i unuci. Ona domaćinstva u kojima živi osoba ili osobe koje ne pripadaju užoj rodbini, dakle pripadaju široj rodbini smatraju se domaćinstvima bez strukture.

⁶ Ibidem.

2.1 Jednostavna obitelj

Jednostavna obitelj bila je češća pojava među nižim slojevima, trgovcima i obrtnicima. Ona je najčešće okupljena oko jednoga para. Takve obitelji imale su drugačiji način života za razliku od pučanske ili vlastelinske obitelji. Žive od vlastitoga rada, a ne od imovine koju su naslijedili. Takvu obitelj čini par koji zajedno donosi novac u kuću i odgaja svoju djecu. Zdenka Janeković Römer u knjizi *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća* piše da su: „Mlade udavače, obrtničke kćeri, služavke ili bivše ancile nerijetko od svoje skromne uštede same kupovale kućicu kako bi time poboljšale svoje izgleda za udaju.“⁷ To su najčešće bile male skromne drvene kućice koje su često imale i radionicu. Bogatiji obrtnici, npr. stolari kupovali su ili dobivali kvalitetnije kuće. Iz navedenoga možemo zaključiti da su mladi parovi zajednički život započinjali sami, a ne u roditeljskim kućama. Tako nastavljaju i njihova djeca kad odrastu i pronađu svoga partnera. Ako pogledamo npr. Trogir, ondje su postojali samostalni bračni parovi, ali to je bila rijetkost jer su najčešće majke svojoj djeci davale pola kuće na korištenje.

„Obrtničke obitelji živjele su od vlastitoga zanata, a ne od naslijeđa. Obrtnikov je dom definirala bračna veza, a njegova zamisao obiteljskoga života ovisila je prvenstveno o kućanstvu u kojemu je živio, a ne od rodbinskim vezama. Imovno stanje obrtnika ne igra u tome smislu presudnu ulogu. Takav sastav obitelji karakterističan je za siromašne obitelji bivših serva i ancila, ribara i drvodjelaca, ali isto tako i za mnogo bolje stojeće oružare, zlatare, ljekarnike, liječnike, notare i učitelje.“⁸

Obrtničke obitelji su mogle biti proširene tako da bi svaki meštar zapošljavao šegrta, koji bi postao članom njegove obitelji. U bogatijim su kućama strukturu obitelji proširivali sluge i sluškinje. Ako je obitelj imala više sinova, većinom su ostajali zajedno nakon smrti oca, u slučaju da bi se koji sin odijelio, to bi najčešće bilo zbog dobne razlike. Kako ističe Zdenka Janeković Römer: „Statuti su dozvoljavali ocu i majci da izbace neoženjenoga ili oženjenoga sina iz kuće uz obavezu plaćanja uzdržavanja, pa se i na taj način stvarala mogućnost izdvajanja jedne uže obitelji iz višestruke

⁷ Ibidem, str. 22.

⁸ Ibidem, str. 23.

zajednice.“⁹ Često, u sudskim spisima možemo naći mlade udovice koje žive same s djecom. Udovice su i nakon muževe smrti ostajale same, a muževi su većinom bili stariji od njih pa su prije i umirali. Ako muž nije živio u zajednici s braćom, udovica je ostajala sama te je često tražila pomoć od vlasti kako bi osigurala egzistenciju sebi i svojoj djeci. Iz ovih argumenata možemo zaključiti da je jednostavna obitelj uvijek bila sastav dalmatinskoga društva. Jednostavna je struktura obitelji uvijek postojala u gradskome dalmatinskom društvu. Analiza poreznih popisa stanovništva u talijanskim gradskim općinama, pruža izvjesnu potvrdu takvoj tezi s obzirom na sličnost društvenoga uređenja. Brojke pokazuju da se više od 50 % talijanskih gradskih obitelji u XV. stoljeću sastojalo od jednostavne strukture obitelji. Strukturirana je obitelj više cijenjena u nižim društvenim staležima jer su oni koji žive u kalupu takve obitelji većinom majstori, stolari, trgovci i sl. Dakle, među nižim staležom se takva radnička obitelj više uklapala zbog svoga načina života i posla. Strukturirane obitelji su bile prisutne i u višim društvenim slojevima ako je to bilo potrebno.

⁹ Ibidem, str. 25.

2.2 Višestruka obitelj

Model se višestruke obitelji najviše pojavljivao kada bi sin preuzeo očev posao. Težnja za očuvanjem nepodijeljenoga zemljišnoga posjeda pod istim krovom okupljala je veliku obitelj. Tako Zdenka Janeković Römer navodi: „Radi se s jedne strane o obrađivačima zemlje, a s druge strane o vlasteli koja temelji svoju političku moć, društveni ugled i gospodarsku djelatnost na patrimonijalnim dobrima. Slični interesi vodili su i bogate trgovce pučane.“¹⁰ Oni članovi višestruke obitelji koji su bili stari i nemoćni bili su zbrinuti od strane obitelji. Višestruka je obitelj lakše čuvala nekretnine, bolje su raspolagali novcem, a s obzirom na činjenicu da je takvo kućanstvo sadržavalo više članova bilo je i više priljeva novca, a bogatstvo je takvoj obitelji osiguravalo politički uspjeh. Zdenka Janeković Römer u knjizi *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća* ističe: „Zbog uglednog društvenog položaja staleža koji su davali prednost složenoj strukturi kućanstva, taj je oblik obiteljskog života postao prestižan, čak bi se moglo reći i normativan.“¹¹ Kućanstvo jedne višestruke obitelji čine: otac, majka, sinovi, snahe, neudane kćeri, a kada bi otac preminuo kućanstvo nastavljaju održavati sinovi. Tradicionalna društva poznavala su tri tipa višestruke obitelji: zajednica oca i sinova, zajednica braće i zadruga. U strukturi mediteranskih pa tako i dalmatinskih gradskih društava u srednjemu vijeku, prisutna su samo prva dva oblika. Neki su autori mislili, s obzirom da su se dubrovačke obitelji sastojale od tri, četiri generacije, da se radilo o zadrugama, a zapravo je bila riječ o višestrukim obiteljima.

¹⁰ Ibidem, str.26.

¹¹ Ibidem.

2.3 Otac i sin

U zajednici oca i sina, kada bi se sin oženio, miraz svoje žene donosio bi u očevu kuću s kojim je naposljetku upravljao otac. Iz takvoga primjera vidimo da je i nakon ženidbe sina, otac bio glavni u kući. Ako bi se sin suprotstavio ocu, otac ga je imao pravo istjerati iz kuće. Samo su maloljetni sinovi bili zaštićeni od takvih pothvata oca. Zdenka Janeković Römer piše: „Prema statutarnim propisima, sve ono što bi svojevrijem razdvojeni sin zaradio pripadalo je ocu i braći, svima jednako.“¹² Potpuna samostalnost vlastele i mladića iz viših slojeva pučana počinjala je smrću oca. Tek su tada bili osobno i imovinsko samostalni. Kod više brakova npr. sinovi iz prvoga braka mogli su ostati s ocem u kući, ali ih je on mogao i izbaciti iz kuće. Ako bi ih izbacio morao im je dati 12 perpera godišnje i sluškinju kako sinovima, tako i kćerima. Određeni zapisi potvrđuju da se otac trudio izbaciti sinove iz prvoga braka kako bi mogao živjeti s novom obitelji, ali su morali imati dovoljno novca kako bi uzdržavao izbačene sinove. Majka nije imala takva prava da može zadržati sinove na okupu nakon smrti muža, već je mogla jedino koristiti nasljedstvo svojih sinova do smrti. Za razliku od ovakvoga dubrovačkoga statuta u trogirskome statutu je dopušteno sinu odseliti iz kuće oca i slobodno poslovati. Isto tako i u rapskome statutu sin nakon što se oženi može se odseliti iz očeve kuće i imati svoj život i poslovanje. Iz toga se može zaključiti da su u manjim sredinama strukture obitelji bile slobodnije nego u većim.

„Izvorna građa potvrđuje da je mnogostruko kućanstvo bilo najproširenije među dubrovačkom vlastelom. Poneki su se sinovi, doduše, odvajali od oca, ali većinom su ipak ostajali s njime sve do njegove smrti. Trajanje zajednice oca i sinova bilo je različito od slučaja do slučaja. Ako je otac bio dugovječan događalo se da su sinovi proživjeli čitav svoj život kao *fili familias* podvrgnuti očevoj vlasti. Takvih primjera ima u dubrovačkim izvorima vrlo mnogo.“¹³

Dubrovačka bi vlastela u svojim oporukama prijetila Božjom kaznom u slučaju da braća ne ostanu zajedno nakon smrti oca. Dubrovčani koji su živjeli s obiteljima izvan grada te su na isti način imali strukturu kućanstva.

¹² Ibidem, str. 29.

¹³ Ibidem, str. 31.

„Zanimljivo je i da su među obrtnicima koji inače preferiraju jednostavnu strukturu obitelji ponekad postojale težnje za očuvanjem višestruke zajednice. Njihovi se motivi nikako ne mogu poistovjetiti s onima prisutnima među vlastelom ili seoskim stanovništvom. Braneći podjelu svojim sinovima obrtnici su prije svega željeli osigurati svoju udovicu ili ascendente. To se jasno vidi iz odredbi njihovih oporuka.“¹⁴

Dok je vlasteli bilo bitno zadržati zajednicu sinova oko sebe, siromašnjemu stanovništvu bilo je bitno zadržati barem jednoga sina kako bi se brinuo o roditeljima kada ostare i postanu nemoćni. Događalo se i to da su otac i majka znali sklopiti dogovor u kojemu jednome sinu obećaju svu imovinu bez obzira jesu li imali više sinova ili ne.

„Zanimljiv je primjer ugovorne zajednice između Pavla Đorđića i njegova sina Mikocija, sklopljen 1368. godine. Pavao se obavezao da će dati sinu 1/3 imovine u zamjenu za uzdržavanje, ali to očigledno nije učinio. Nakon očeve smrti 1376. Mikocije je pokrenuo parnicu, jer je njegov otac oporučio najveći dio imovine za svoju dušu i za uzdržavanje svoje žene. Sud je priznao prvenstvo ugovora o nasljeđivanju, ne pitajući za razloge raskida zajednice oca i sina.“¹⁵

Nakon što bi jedan bračni partner umro, onaj koji je i dalje živ ostajao bi živjeti sa kćerinom ili sinovom obitelji, na taj bi se način proširivao njihovo kućanstvo. To su najčešće bile žene jer su muškarci češće prvi umirali zbog razlike u godinama. Ako roditelj koji je ostario nije imao sinova, ugovori o uzdržavanju bi se sklapali sa zetovima čak i prije vjenčanja. Takvim usvajanjem zetova, krvne su se veze u obitelji nadoknađivale. Na takav način neki su usvajali i daljnje rođake, ali i ljude s kojima nisu u rodu. Prema zapisima, zajednica oca i sina okupljala bi oko tri generacije najbližih muških rođaka. U slučaju da je sin umro, brigu bi o unucima preuzeo djed, ali mogao ih se odreći. Zdenka Janeković Römer u svojoj knjizi objašnjava:

„Dubrovačko je zakonodavstvo nastojalo učvrstiti složenu obitelj podvrgnutu očinskoj vlasti i osigurati joj trajnost, služeći se vrlo djelotvornim sredstvom, to jest ograničenjem prava sinova na

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, str. 32.

raspolaganje imovinom. Imetak je bez sumnje bio glavnim razlogom koji je držao zajednicu na okupu Statut je štitiio prava descendenata na imovinu, ali samo *in spe*, nakon očeve smrti.“¹⁶

S obzirom da je otac u zajednici bio glavni i određivao sva pravila, sinovi su bili prisiljeni ostajati s njim do njegove smrti. Nakon smrti oca, oženjeni sin imao je pravo prema oporuci sebi uzeti jednu četvrtinu dijela koji bi mu pripao. Glavni članovi zajednice nastojali su ju što duže očuvati. Takav način života i odgoja najviše je pogodio glavni kuće tj. ocu koji se mogao posvetiti javnoj službi dok su ostali članovi obavljali poslove kao što je primjerice trgovački. Navedena složena struktura obitelji pojedincima je jamčila sigurnost, društveni ugled te položaj obitelji. Dubrovačka je vlast podržavala ovakvu strukturu obitelji.

2.4 Braća

Zajednica braće češće se javlja u spisima nego zajednica oca i sina. Može zaključiti da su se bratske zajednice bile češće zbog toga što su braća imala slobodu, ali i obavezu brinuti se mlađoj braći do njihove punoljetnosti. Kada bi mlađa braća postala punoljetna, tada bi sami odlučivali hoće li ostati u zajednici ili ne. Braća su često poslovala zajedno dok je u zajednici oca i sina to samo radio otac. Za razliku od zajednice oca i sina koja nastaje vertikalno, zajednica braće nastaje horizontalno. U takvoj zajednici živjela su braća, njihove žene, snahe, sinovi. Kako piše Zdenka Janeković Römer:

„Takva struktura obitelji posljedica je nasljednog prava koje pretpostavlja jednaka prava svih sinova. Nakon smrti jednoga od članova, udovica je ostala sa šurjacima koji su preuzimali brigu o njoj i njezinoj maloljetnoj djeci.“¹⁷

Zajednica braće bila je moguća i bez roditelja, a to se događalo ako bi otac i majka odbili miraze svojih snaha, braća su mogla i bez njih formirati kućanstvo.

„Među dalmatinskim statutima jedino je trogirski dopuštao da i sestre ravnopravno sudjeluju u zajednici s braćom. To proizlazi iz odredbe

¹⁶ Ibidem, str. 33.

¹⁷ Ibidem, str. 34.

nasljednog prava prema kojoj kćeri nasljeđuju dio jednako kao sinovi, pa ga mogu i udružiti s njima. Sestre su svakako izdvajale svoj dio prilikom udaje pa se može pretpostaviti da njihovo zajedništvo s braćom nije bilo dugog vijeka.“¹⁸

U dubrovačkome statutu stoji da onaj brat koji je oženjen pridonese miraz svoje supruge u zajednicu. Ako to jedan od braće učini, moraju mu se pridružiti i druga braća. „Udruživanje miraza značilo je samo po sebi osnivanje bratske zajednice. Braća su se u najvećemu broju slučajeva udruživala prešutno, ali ima i primjera sklapanja pismenog ugovora.“¹⁹ Ako braća odluče sklopiti zajednicu, uzdržavanje ostatka obitelji žena i djece je zajedničko, a ako se ne udruže, svaki brat uzdržava svoju obitelj samostalno. Splitski statut posvećuje priličnu pažnju regulaciji imovinskih odnosa unutar obiteljske zajednice. „Ako je netko od članova potrošio za svoju ženu i djecu više od deset libara ili ako je bio kažnjen novčanom globom, morao je tu svotu podmiriti iz vlastite imovine. Zajednica je snosila troškove uzdržavanja žena i djece, i onda kada nisu sva braća bila oženjena.“²⁰ Maloljetna braća imala su jednako pravo na nasljedstvo kao i punoljetna, ali su se morala pokoravati starijoj braći dok ne postanu samostalni. Kao što su u zajednici oca i sinova, tako su i u bratstvu postojali dijelovi posjeda koji je svaki brat za sebe smatrao idealnim dijelom zemlje. Podjela se mogla izvršiti tek nakon smrti oca. Sukobi su nastajali zbog nemogućnosti pravedne podjele imovine. „U mnogim su se slučajevima sporovi toliko zaoštrili da je bilo potrebno posredovanje općinskih vlasti koje su obično naredile arbitražu rođaka ili novu podjelu, koju su vršili službenici imenovani u Vijeću umoljenih.“²¹ U takvoj zajednici su se morala poštivati pravila, a osobito onda kada je riječ o imovini, njezinoj podjeli, naslijeđu i brizi o obitelji. S obzirom da se u Dubrovniku trgovina vodila izvan grada, muškarci su morali napuštati obitelji. Oni koji su živjeli unutar *fraterne*, znali su da će im žena i djeca biti financijski osigurani pa je i to mogao biti jedan od razloga da se udruže s drugima. Ako se pogledaju poslove među vlastelom, oni su imali najveću slobodu djelovanja kao pojedinci i kao cjelina. Starija braća su ostajala u gradu i bavila se državnim službama i brigom obitelji, a mlađa braća su putovala i trgovala.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, str. 35.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, str. 37.

Bogati pučani čiji je način života također bio vezan uz trgovačke poslove i zemljišni posjed, slijedili su vlasteoski obrazac strukturiranja obitelji. Najugledanije dubrovačke pučanske obitelji, kao što su de Maxi, Bokšić, Vodopija, Vučina, de Lebro, de Longo kao i mnogobrojni nezakoniti potomci obitelji Ragnina, Sorgo, Resti, Babalio i drugih, živjele su i poslovale na isti način kao i vlasteoske obitelji. Poznati su pripadnici pučanskih grana vlasteoskih rodova održavali poslovne i druge veze sa svojom polubračom i drugim rođacima.²²

Postojali su i rijetki slučajevi zajednica među obrtnicima, ali oni nisu dugo opstali.

2.5 Dalmatinska obitelj u kasnome srednjemu vijeku

Neki povjesničari smatrali su da je model jednostavne obitelji dominirao u zapadnoj Europi, pogotovo u gradovima, a zadržavao je identitet i u mnogostrukim zajednicama. Zdenka Janeković Römer objašnjava: „Nasuprot tome, veliki broj povjesničara drži da je višestruka obitelj imala prvorazredno značenje u srednjovjekovnom evropskom društvu, kako gradskom tako i seoskom.“²³

Temelj svih funkcija obitelji su kuće, zemlja i druge nekretnine, a glavni zadatak im je čuvanje posjeda. Višestruke su obitelji pružale sigurnost pojedincu. Takve su obitelji oblikovale okolnosti u kojima su živjele. Složena i jednostavna obitelj izmjenjivale su se ovisno o situaciji npr. složena obitelj je mogla postati jednostavna i obrnuto. Ako sin koji je odrastao u složenoj obitelji nije imao svojih sinova, tada je mogao živjeti u jednostavnome kućanstvu. Dalmatinska obitelj nije imala jedan model po kojemu je živjela, već se prilagođavala zadanim društvenim uvjetima. U srednjovjekovnim obiteljima funkcija je prvobitno bila gospodarska, s obzirom da je bilo potrebno osigurati prijenos naslijeđa u mlađe generacije muških potomaka.

²² Ibidem, str. 40.

²³ Ibidem, str. 50.

2.6 Brak i značenje braka u obitelji i društvu u srednjemu vijeku

Brak je zauzimao niže mjesto na ljestvici vrijednosti srednjega vijeka, ali je imao presudno značenje u oblikovanju obiteljskih odnosa. Bračni par bio je temelj obitelji i roda.

„U srednjem vijeku bračna je pitanja najvećim dijelom reguliralo kanonsko pravo, no dijelom su bili sačuvani i rimski elementi, pogotovo u samom činu sklapanja braka. U rimskoj državi postojale su dvije vrste zakonitog braka: brak s muževljevom vlašću (*cum manu*) i bez nje (*sine manu*). U slučaju braka *cum manu* žena je udajom zamjenjivala vlast oca (*patria potestas*) vlašću muža, njegova oca ili djeda (*manus*).“²⁴

Sva ženina imovina i miraz pripadali su glavaru nove obitelji, a žena je bila u položaju kćeri ili unuke. Takav brak se zasnivao obredom, a ako nije bilo obreda smatralo se da brak počinje godinu dana nakon boravka u muževoj kući. Uvjeti za sklapanje braka bili su 12 godina za žene i 14 godina za muškarce te pristanak oca ili tutora. Rastava braka se mogla provesti kada supružnici ne bi bili naklonjeni jedno prema drugome. Sporazum za brak sklapali su očevi u obitelji. Zdenka Janeković Römer piše:

„Kanonski zakonodavci su željeli definirati brak kao duhovnu vezu zato su proglasili sporazum supružnika presudnim za sklapanje braka. Rimski običaji vezani uz samo vjenčanje također su se prenosili naraštajima, premda je crkva sve poduzimala da bi ih iskorijenila. U borbi protiv poganskih običaja uvodili su klerici kršćanski obred vjenčanja. Zahtijevali su da se brakovi sklapaju javno, u prisutnosti svećenika. Na taj su način mogli unaprijed ispitati moguće zapreke, na prvom mjestu stupanj srodstva.“²⁵

Takvi javni obredi, Crkvi su olakšali borbu protiv ženidbe svećenika. U XI. stoljeću obred vjenčanja još uvijek je bio laički čin, a crkveni obred mu je davao samo dostojanstvo. Blagoslov svećenika bio je izbor jer nije imao nikakvu funkciju u sklapanju braka, ali s vremenom je postao obavezan te se mogao dobiti i nakon sklapanja braka. Zdenka Janeković Römer objašnjava: „Crkvena koncepcija braka,

²⁴ Ibidem, str. 55.

²⁵ Ibidem, str. 57.

uobličena u propisima kanona i dorađena u djelima Tome Akvinskog, u XIII. stoljeću, temeljila se na kompromisu između ideala kontemplativnoga, asketskoga života i potrebe za biološkom reprodukcijom čovječanstva. Laicima je, u skladu s time, dozvoljen brak kao jedini dopustivi okvir njihova života.²⁶ S obzirom na tradiciju koja se protezala, a tiče se rastave braka Crkva to nije mogla iskorijeniti, također je postojala rastava od stola i postelje. U tome slučaju muž i žena bili su oslobođeni zajedničkoga života, ali su i dalje bili u braku. Crkveno pravo je dopuštalo ženidbu između pripadnika različitih staleža.

2.7 Mirazi i bračna imovina

Svaki grad je za sebe sastavljao svoj vlastiti pravni sustav. Pogleda li se rimsko pravo miraz je bio u vlasništvu muža, ako bi došlo do rastave braka ili smrti muža, miraz je pripadao ženi. Bizantski carevi su, prije svega Justinijan, zaštitili miraz u korist žene i djece. „Pod utjecajem kršćanstva oni su željeli izjednačiti prava muškaraca i žena u odnosu na imovinu koju donose u brak i sačuvati obitelj. To nastojanje nisu mogli provesti u cijelosti već su bili prisiljeni načiniti kompromis s klasičnim rimskim pravnim shvaćanjem miraza.“²⁷ Dalmatinski statuti, osobito dubrovački, zadarski i kotorski, kada se radi o mirazu i njegovim odredbama, imaju jak utjecaj bizantskog prava. Miraz je bio obavezan za sklapanje braka. Čak i najsiromašnije djevojke su morale imati nekakav miraz. Udaja kćeri bila je velika briga za obitelj, rođake, ali i općinu. Isplata miraza ponekad je trajala godinama zbog čega su se vodile brojne parnice.

„Usprkos svim ograničenjima, mirazi plemićkih kćeri, kao mjerilo gospodarske moći obitelji, stalno su i neizdrživo rasli sve do polovice XV stoljeća. Razlozi tome bili su višestruki. Prije pojave bankarstva mirazni sustav je osiguravao prijenos kapitala, zbog čega je igrao veliku ulogu u bračnoj strategiji vlasteoskog staleža. Prema mišljenju nekih povjesničara, drugi važan razlog rastu miraza bile su epidemije kuge. Zbog veliki demografskih gubitaka preostalo je mnogo više novca za preživjele djevojke i udovice.“²⁸

²⁶ Ibidem, str. 58.

²⁷ Ibidem, str. 78.

²⁸ Ibidem, str. 80.

U drugoj polovici XIV. stoljeća mirazi su rasli do nekoliko tisuća perpera. Sustav miraza često je dovodio do sukoba između obitelji. Visina miraza potvrđivala je društveni položaj obitelji, a time su se osiguravale poslovne veze. Obitelji su nastojale dobiti miraza koliko su i dale. Ako pogledamo odnose imovine između muža i žene u dalmatinskim zajednicama, mijenjali su se u skladu s njihovim društvenim i gospodarskim razvojem. Dokazi iz XI., XII. i XIII. stoljeća dokazuju da su žene imale više prava u braku nego kasnije, stoga Zdenka Janeković Römer objašnjava: „U mnogim se darovnicama i ugovorima pojavljuju ravnopravno sa svojim muževima.“²⁹ Kasnije je zajedničko poslovanje muža i žene bilo moguće samo u nižim staležima. „Vrlo je zanimljiv ugovor jednog kotorskog para, Marina i Dompnice Gonni, iz 1335. godine. Oni su odlučili da će sve poslove sklapati isključivo dogovorno, što nedvojbeno svjedoči o njihovoj ravnopravnosti. Svoj su dogovor pismeno potvrdili pred notarom da bi spriječili bilo kakvo protivljenje rođaka.“³⁰ U suprotnosti s ovakvim dogovorom muža i žene, položaj žena iz viših staleža pogoršao se što se tiče samostalnosti žene. Žene su mogle poslovati kada bi im muževi to dopustili kada bi muževi, npr. bili odsutni pa nisu mogli voditi posao. Zakon je obavezao ženu da mora slušati svog muža, a muž je morao uzdržavati ženu čak i ako ona više nije živjela s njim. „U Splitu i Rabu vrijedio je isti običaj, dok je u Zadru žena primala uzdržavanje iz muževljeve imovine ako bi on otišao iz grada i ostavio je.“³¹ Supruga je imala pravo na uzdržavanje i nakon smrti muža osim ako bi se preudala. Brak nije bio osnova za nasljedstvo, nego je samo davao pravo na uživanje imovine.

„U stvarnosti ljudi se nisu uvijek slijepo držali slova zakona. Parovi koji nisu imali djece bili su slobodniji u oporučivanju, čak i kada se radilo o plemstvu. To se može naslutiti u oporuci Splitske Benvenute, žene Bubanje de Bubagna iz Dubrovnika, sastavljene 1282. g. Usprkos obavezi prema vlastitoj rodbini, Benvenuta je oporučila svome mužu 200 libara odmah, a polovicu svoga imanja nakon smrti svojih roditelja.“³²

U obrtničkim obiteljima, mnogi muževi su ženama ostavljali polovicu svoje kuće i imovine zbog potomaka u braku. Ako je imovina bila ugrožena, tada su muževi imovinu

²⁹ Ibidem, str. 89.

³⁰ Ibidem, str. 89.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, str. 90.

često prodavali ženama za smiješne iznose kako bi ju spasili. Zdenka Janeković Römer ističe:

„Prema mišljenju Luje Margetića, jedino su dubrovački, kotorski i splitski statut temeljili imovinske odnose u braku na potpunoj odvojenosti imovina. Statuti su pretežno nastojali naći sredinu između potpune separacije i bračne zajednice dobara, koja je značila veliko poboljšanje položaja žene. Pravu zajednicu dobara normirali su samo rapski, paški i krčki statut. U takvim je zajednicama položaj žene bio mnogo bolji, ne samo zato što je imala pravo na dio nasljedstva, nego i zato što je u braku mogla stjecati vlastitu imovinu.“³³

Slični imovinski odnosi postojali su i u Istri. Propisi koje je određivao statut mogli su se izbjeći pomoću ugovora i zajedničkih oporuka. Takav primjer promjena u odnosima je sastavljanje zajedničkih oporuka muža i žene, oni bi oporučno ostavljali imovinu jedno drugome bez obzira jesu li imali djecu ili ne. Takvi ugovori nisu se morali odnositi na cijelu imovinu, već samo na dio npr. dio zemljišta, gornji kat kuće. Slični ugovori su se pojavljivali od XIII. do XV. stoljeća i u drugim europskim zemljama uz obalu Sredozemlja, također među siromašnijim ljudima. „Ugovori o zajedništvu imovine nedvojbeno ukazuju na činjenicu da je u nekim društvenim slojevima, u kojima je opstanak obitelji uvelike ovisio o radu žene, bračna veza imala daleko veće značenje nego u onim obiteljima u kojima su privređivali samo muškarci.“³⁴ U dalmatinskim izvorima osobni odnosi između muža i žene u braku nisu baš potkrijepljeni stoga su se uzimali suvremeni crkveni izvori i usporedba s istraživanjima u talijanskim gradovima. „Rimska je žena bila podvrgnuta doživotnom tutorstvu sve do vremena Dioklecijana. U braku cum manu žena je bila muževljevo vlasništvo, kao rob ili stvar. U braku sine manu postojala su uzajamna prava i obaveze. Muž je morao brinuti o ženi i štiti je, a ona mu je dugovala poslušnost i vjernost. Justinijan je pokušao dati udanoj ženi dostojniji položaj, no njegove ideje teško su mogle zaista zaživjeti u stvarnosti.“³⁵ Srednji vijek preuzima elemente takvoga braka. Mužev autoritet, dominirao je u bračnome odnosu, a žena je morala podlijegati muževim zahtjevima. Zdenka Janeković Römer naglašava:

³³ Ibidem, str. 91.

³⁴ Ibidem, str. 93.

³⁵ Ibidem.

„Kanonski je zakon zahtijevao uzajamnost obaveza i prava u braku, ali u stvarnosti nije bilo tako. Crkveni pravници i mislioci tijekom čitavog srednjeg vijeka nisu uspjeli prevladati neke suprotnosti vezane uz rješenje pitanja položaja i vrijednosti žene, odnosno muškarca u braku. U skladu s tekstovima Svetog Pisma morali su priznati jednako moralno dostojanstvo obim spolovima. S druge strane, klerička mizoginija, a i organizacija srednjovjekovne obitelji, navele su ih na zaključak da žena mora biti podređena svome mužu.“³⁶

Po prirodi, ženu se smatralo slabijom, nepouzdanom, neumjerenom. Unutar kućanstva žena je imala autoritet nad djecom i poslugom te nije ovisila o mužu. U Dubrovniku su muževi često putovali zbog posla, a žene su tada bile slobodnije ako nisu živjele u većoj obiteljskoj zajednici. U obitelji trgovaca žena je mogla djelovati izvan kuće i majčinstva, ali je muškarac dominirao svojom ulogom. U pučanskim obiteljima žene su radile na polju, dućanu, krčmi ili radionici i u tim krugovima, odnosi između muževa i žena bili su više ravnopravni za razliku od brakova između vlastele. Ako bi se u pučanskim obiteljima javljale razmirice u braku imovina je uglavnom pripadala mužu. Splitski statut zahtijevao je da muž, čija je žena pobjegla jer je zlostavljana primi ženu nazad i zakune se da neće biti jako okrutan. Ako bi susjedi svjedočili da je žena pokraj muža životno ugrožena ona je imala pravo na odvojeni život, a muž ju je morao uzdržavati. Zdenka Janeković Römer navodi primjer: „Dubrovačka plemkinja Ana de Gondola obratila se 1319. sudu tražeći odobrenje da ode od muža zbog njegove izopačenosti i razvratnosti i zbog velikog zla koje joj nanosi. Pučanke su mnogo više bježale od plemkinja koje nisu imale kamo otići niti su mogle osigurati svoju egzistenciju.“³⁷ Postojale su i obitelji u kojima su vladali dobri odnosi zbog muževa koji su se trudili da svi u kući budu zadovoljni, a ne samo oni. „Brak je bio pravna institucija koja je osiguravala reprodukciju društva i čuvala društveni poredak i položaj pojedinca.“³⁸ Mišljenje koje je vladalo bilo je da žene služe tome da bi rađale nasljednike i bile podređene mužu. S obzirom da je u brakovima pretežito bila velika razlika u godinama između muža i žene, događali su se i preljubi što je bilo i za očekivati, većinom sa strane muškaraca. Žene takvih muškaraca morale su trpjeti takve veze jer se muškarci koji su bili preljubnici nisu uopće skrivali, a morale su čak i

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, str. 96.

³⁸ Ibidem.

brinuti o njihovoj izvanbračnoj djeci. To nam dokazuje da pojedini muškarci nisu uopće marili za svoje supruge, niti su imali poštovanja prema njima.

3. Kućanstvo i obitelj

3.1 Otac

U obitelji je najveću vlast imao otac i on je mogao odlučivati o svemu, ali je morao poštivati određene običaje u odnosu prema ukućanima. Ako otac nije imao poštovanja prema članovima kućanstva, zajednica ga je osuđivala. Za razliku od odnosa oca u Rimu kako Zdenka Janeković Römer objašnjava dalmatinski otac je prema obitelji imao manje vlasti. „Rimski je glavar imao potpunu vlast nad svojom ženom, djecom (zakonitom i adoptivnom) i svim drugim osobama koje su živjele u njegovom kućanstvu. On je bio apsolutni vlasnik obiteljske imovine, pa i svega onoga što bi neki drugi član zaradio ili dobio.“³⁹ Otac je odlučivao tome tko je član obitelji, postavljao pravila u kući, dogovarao brakove. Nadalje Zdenka Janeković Römer ističe: „Pater familias bio je u rimsko doba svaki muškarac sui iuris, neovisno o dobi ili njegovoj volji. To je mogao biti čovjek bez obitelji, pa čak i dijete, uz uvjet da je sui iuris. Onaj tko je jednom dosegao taj stupanj u obitelji zadržavao ga je doživotno, pa i onda kada bi emancipirao sinove.“⁴⁰ U Dalmaciji djelomično preuzimaju rimsku definiciju očeve vlasti koja je prilagođena novim uvjetima i novoj strukturi obitelji. „Tome treba dodati i utjecaj kršćanstva koje je mnogo pridonijelo slabljenju očinske vlasti.“⁴¹ Neki autori smatraju da su te promjene toliko utjecale na očinsku vlast da je ona u srednjem vijeku izgubila svoju bit, počela se više odnositi na imovinu nego na ukućane. U pučanskim obiteljima autoritet oca nije imao tako veliku ulogu kao među vlastelom. Otac je mogao oženiti maloljetnu djecu, poslati ih u samostan ili ih kažnjavati. To se odnosilo na zakonitu i ne zakonitu djecu. Otac je imao pravo istjerati djecu iz kuće, ali ih je morao isplatiti. Oženjenima je davao miraz njihovih žena, a neoženjene nije mogao izbaciti bez opravdanoga razloga. Sinovi, kako bi napustili zajeničko kućanstvo morali su dobiti odobrenje od oca, a ako bi otišli bez odobrenja morali su se odreći svoga dijela dok otac ne bi umro. Zdenka Janeković Römer piše da: „Dokle su sezala ovlaštenja oca, pogotovo kad se radilo o kćerima, pokazuje slučaj mlade Paskve de Crossio koja se 1327. odrekla prava dubrovačkog građanstva de voluntate patris sui, jer ju je otac

³⁹ Ibidem, str. 97.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, str. 98.

planirao izvan Dubrovnika.⁴² Oporuke koje možemo proučiti dokazivale su da su očevi upravljali životima djece po svojoj volji bez obzira na želje i potrebe vlastite djece. S obzirom na vlast koju je imao otac, a koju su dozvoljavali dalmatinski statuti pokazuju nam koliko je očinska vlast kasnoga srednjega vijeka bila blaža nego u Rimu. Neke općine htjele su uvesti novi sustav nasljeđivanja, ali on nije zaživio. Zbog pokušaja da novi sustav zaživi došlo je do toga da značenje pojedinca u grupi naraste, a to je omogućilo i snažan porast trgovine i pomorstva. Obitelji nisu brzo prihvaćale novine, brže su bile prihvaćene u sjevernojadranskim općinama nego u južnim gradovima, a pogotovo u Dubrovniku. Zdenka Janeković Römer zaključuje:

„Notarski i sudski dokumenti pokazuju da je očev autoritet počivao na imovinskim odnosima u obitelji, ali niti jedan ga statut ne smatra pravim, odnosno apsolutnim vlasnikom imovine. Prema dubrovačkom statutu, otac nije smio ništa od obiteljskih dobara darovati bez dopuštenja sinova, pa prema tome nije imao pravo potpunog vlasništva. Zadarski, splitski i šibenski statut štitili su imovinu koju su djeca dobila od trećih osoba.“⁴³

Nakon smrti majke, djeca su dobivala tutora iako im je otac bio živ. Ako došlo do ponovne ženidbe oca to je smanjivalo njegovu vlast nad sinovima. Tada bi sinovi imali pravo osamostaliti se, ali i kontrolirati na koji način otac upravlja njihovom imovinom. Unatoč statutima koji su štitili dobrobit djece otac je imao pravo upravljati imovinom kako on želi. Ako bi došlo do nekih sudskih sporova otac je svoje ukućane predstavljao na sudu, a sinovi nisu smjeli voditi parnice bez očeva dopuštenja. „Dubrovačko javno mnijenje je jako zaziralo od parničenja između članova obitelji, pa se uobičajilo da otac i majka ne izvode djecu pred sud, niti djeca njih, već su se morali sporazumjeti pred knezom.“⁴⁴ Dubrovački spisi o parničenju očeva i sinova su veoma rijetki jer su takvi sporovi bili loš primjer, a nisu se smjeli izvoditi izvan Dubrovnika. Očevi i djeca često su imali parnice, ali gradske vlasti su se uplitale kako bi zataškale takve parnice. Otac je bio glavni u kući, a ostali ukućani morali su ga poštovati. Otac je svojoj djeci bio dužan dati dobar odgoj, pošteno ime, uzdržavanje te dobru školu. Sinovi su od malena morali poštovati oca. S obzirom da je društvo ocu davalo određenu slobodu, neki očevi ukućanima su zagorčavali život. Odnos u obitelji ovisio je o tome kakav je

⁴² Ibidem, str.100

⁴³ Ibidem, str. 102.

⁴⁴ Ibidem, str. 103.

otac, a time i kako se odnosi prema ukućanima. U vlastelinskim obiteljima, otac je imao veći autoritet nego u pučanskim obiteljima. U pučanskim obiteljima kućanstvo se održavalo na međusobnoj suradnji svih ukućana.

3.2 Majka

U patricijskim obiteljima djeca prve godine života provodila su više vremena s dojiljama nego sa majkama. Od treće do odprilike sedme godine djetetova života djeca su bila pod jakim utjecajem majke. Tada bi majka odgajala dijete i odgovarala za njega. Nakon toga brigu o odgoju preuzima otac koji bi školovao djecu ili bi ih učio poslu. Djevojčice bi do udaje ostajale s majkom, a zbog toga bi, kada odrastu imale povezanost s majkama. To možemo vidjeti u sudskim spisima gdje bi žene odnosno majke u oporukama ostavljale ono što su imale kćerima, a ne sinovima. Sinovi su bili osigurani od strane oca, ali kćeri nisu. Majke bi često darovale jednome djetetu više nego ostalima i to nam pokazuje da su uvijek bile bliže s jednim djetetom nego sa ostalima. Utjecaj majke, većinom je rastao jer su bile mlađe od očeva, a očevi bi umirali prije nego su im sinovi bili punoljetni. Ako je majka sama ostajala sa djecom dobivala je veće ovlasti, mogla je odlučivati o mirazu djece, ženidbi, udaji. Majka je imala pravo istjerati sinove iz kuće. Zdenka Janeković Römer piše da „o imovini majka nije mogla odlučivati bez pristanka rođaka, tutora djece, Velikog vijeća ili punoljetnog sina.“⁴⁵ Majka nije smjela biti prisutna na parnicama svojih sinova. Smatra se da su majke u nižim slojevima imale veće ovlasti jer su za vrijeme braka, dok bi otac bio živ bile relativno ravnopravne s njim za razliku od majki iz patricijskih obitelji. Kada bi se žena preudala, gubila je sva prava koja je imala odlaskom u novu kuću.

⁴⁵ Ibidem, str. 106.

3.3 Dijete u obitelji i društvu

Juraj Mulih je brigu o djetetu smatrao zadatkom oba roditelja. Slično gledište možemo naći i u čitanci iz 1780. godine koja je do sredine 19. stoljeća bila u uporabi u školama Sjeverne Hrvatske. Marijana Hameršak u svojoj knjizi *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke* ističe:

„U njoj pripadnom patrijarhalnom sustavu rodnih podjela dužnosti i odgovornosti majka je bila zadužena za održavanje kućanstva i djece, a otac za hranu i imetak. Premda je isti udžbenik isticao kako se muž prema ženi neće "zlo" odnositi, niti će svoju moć "zlo potrebuвати" te mu je, štoviše, nalagao kako će s njom s ljubavlju "baratati", dominacija muža nad ženom, a zatim i djecom u ovom je tipu tekstova bila ključna odrednica odnosa između roditeljskog para.“⁴⁶

Muž je bio glava obitelji, a žena njegova pomoćnica. Marijana Hameršak objašnjava da prema tom udžbeniku žena treba biti odana svome mužu, mora ga se bojati i poštivati. Smatralo se da svrha braka nisu muž i žena te pružanje zadovoljstva jedno drugome već djeca. „Štoviše, prema Mulihu, "najsretnija je žena koja se ne prepušta odnosu poradi zadovoljstva, dapače, koja zadovoljstva i ne osjeti: jer takva će lako roditi i nikakva bola neće osjetiti“⁴⁷ Naime u udžbeniku se ističe mnogo savjeta što trudna žena smije raditi, a što ne smije. Trudna žena ne smije dizati teške predmete, skakati, plesati itd. Dijete koje je rođeno treba što prije krstiti, dojiti koliko je moguće, a kada dijete poraste s ocem ga odgajati. Marijana Hameršak nas upućuje da slične, gotovo iste savjete osim onih u vezi dojenja možemo pronaći u Mulihovom djelu „*Regulama roditelov i drugeh starešeh* iz 1754. godine. Nasuprot ovoj literaturi koja je bila formulirana u obliku jednostavnih naputaka i koja je vrlo često bila izravno vezana uz crkveni nauk, poželjne su se predodžbe roditeljstva u nas od kraja 18. stoljeća pod utjecajem prosvjetiteljske pedagogije, napose njemačkoga filantropizma, promicale i u stilski bitno drugačijoj formi - fikcionalnih pripovijesti“.⁴⁸ Sinovi u obitelji bili su željno

⁴⁶ Hameršak M., *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 3.
file:///D:/Korisnik/Downloads/Hamersak_Marijana_2009_Majcinstvo_i_sa.pdf ; Zadnje gledano 9. rujna 2023.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, str. 4.

iščekivani jer nastavljaju svoju lozu, bez njih je život bio nezamisliv. Veza oca i sina bila je glavna točka u obitelji i važnija čak i od bračne veze.

Zdenka Janeković Römer u knjizi *Rod i grad* objašnjava da se djecu rijetko spominje prije njihove punoljetnosti, a kada su se spominjala to bi bilo u oporukama roditelja u kojima se ponekad nisu navodila ni njihova imena.

„Mlade su plemkinje, naime, vrlo brzo nakon rođenja djeteta bile zaokupljene novom trudnoćom, jer se jedino tako moglo doskočiti visokoj smrtnosti dojenčadi. Žene iz bogatih kuća imale su za svako dijete drugu dojilju. One su pretežno živjele u kući djetetova oca, a rjeđe su primale djecu u vlastitoj kući. Kad su djeca ponarasila, te su im žene postale dadilje.“⁴⁹

Dadilje su imale velik utjecaj na odgoj i razvoj djece, osobito na djevojčice jer su dječaci bili drugačije odgajani. O privrženosti ženske djece dadiljama, svjedoče oporuke u kojima im žene na samrti nikada ne zaboravljaju ostaviti neku svotu novca ili mali dar. U obrtničkim obiteljima majke su same brinule o svojoj djeci što je stvaralo i veću povezanost s djecom. „Kršćanstvo je, stavljajući osobu čovjeka u središte svega, mijenjalo osjećajnost prema djeci, promičući polako shvaćanje o nezamjenjivosti svakog čovjeka. Crkva je pokušavala iskorijeniti nebrigu roditelja ustrajuću na zahtjevu za krštenjem djeteta, čime je naglašavala važnost njegove besmrtno duše, a time i njegove osobe.“⁵⁰ Dubrovački zakon štitio je prava nerođene djece u toj mjeri da su im se dodjeljivali tutori. Stoga Zdenka Janeković Römer piše:

„Takvo se shvaćanje vuče još iz rimskog prava, prema kojem fetus, doduše nije imao status osobe, ali se o njemu vodilo računa kao o budućoj osobi nasciturus, osobito u nasljednom pravu. Zaštita trudnica, koju propisuje kazneno pravo splitskoga statuta, zapravo je zaštita nerođenoga djeteta koje ne smije snositi kaznu za zlodjela svoje majke.“⁵¹

Pobačaji i čedomorstvo bili su prisutniji u siromašnijim obiteljima. To je smetalo najviše Crkvi koja se trudila zabraniti pobačaj. Majke su u samostanu mogle roditi u tajnosti i

⁴⁹ Janeković R. Z., *ROD I GRAD, Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća* op. cit. str. 107.

⁵⁰ Ibidem, str. 108.

⁵¹ Ibidem.

ondje ostaviti dijete do njegove šeste godine života. Dijete je zatim išlo na usvajanje ili bi ga vratili majci ako se ona u budućnosti mogla skrbiti o njemu, a djevojčice su mogle ostati u samostanu do udaje ako se ne bi pronašlo drugo rješenje. Djeca u adolescentskoj dobi najviše su ovisila o ocu s obzirom da je u kući rijetko tko imao svoj krevet pa djeca nisu mogla imati ni svoju privatnost. „U inače bogatom inventaru imovine zadarskoga plemića Krševana Civalera spominju se samo dva mala i dva veća kreveta; što znači da je više djece spavalo u istoj postelji, dok se služinčad morala zadovoljiti klupama. U inventarima obrtnika najčešće se spominje samo jedna postelja.“⁵² Ona djeca koja su bila veća u kućnim poslovima sudjelovala su gotovo jednako kao i sluge, pogotovo u onim obiteljima nižega staleža. Smatralo se da djeca koja dolaze iz plemićke obitelji, dok su još mala trebaju učiti o gramatici, retorici i dobrom vladanju te razumjeti značenje svega toga. Mišljenje koje je vladalo bilo je da dječake treba očvrnuti tako da ih se izlaže hladnoći, žeđi, umoru kako bi očvrsnuli. „Dječaci su imali privatne učitelje ili su išli u gradske škole, a oni kojima to nije bilo pristupačno od malih su se nogu priučavali trgovačkom poslu uz svoje očeve.“⁵³ U trgovačkim obiteljima, trgovci su svojim sinovima pružali osnovnu obuku iz čitanja, pisanja i računanja. U XIII. stoljeću nije bilo javnih škola u Dubrovniku, dječaci su bili godinu dana kod svećenika koji su brinuli o njima i opismenjivali ih. Roditelji su morali osigurati odjeću i plaću za učitelja, a učitelji su djeci osiguravali hranu i piće. Prema Zdenki Janeković Römer:

„U drugoj polovici XIV. stoljeća dubrovački su dječaci u školi učili osnove pismenosti i latinski jezik prema gramatiku Donatu. Tek je Filip de Diversis, učenjak iz Luke koji je djelovao u Dubrovniku od 1434. do 1440., proširio njihovo obrazovanje retorikom, logikom i filozofijom, Siromašni ljudi koji nisu mogli dati djecu u školu niti unajmiti privatnog učitelja, zapošljavali su ih kao sluge kod školovanih ljudi kako bi ipak mogli nešto naučiti.“⁵⁴

Dječaci su uvijek imali veće šanse za proširivanje svoga znanja i mogućnosti nego djevojčice. Bilo je malo djevojaka koje su bile pismene, a posebno je bilo malo onih koje su znale talijanski ili latinski jezik. Zbog toga se u kućama govorio samo hrvatski

⁵² Ibidem, str. 109.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

jezik i to je bio prvi jezik koji bi djeca naučila. Školovanje za djevojčice svodilo se na učenje o braku, domaćinstvu, kršćanstvu i djeci. Djevojčice bi vrlo mlade postajale žene, postajale su majke i vodile kućne obaveze. S obzirom na dječake koji su mogli biti izvan kuće i imati neku zanimaciju, djevojčicama je to bilo zabranjeno. Zdenka Janeković Römer navodi da „putnici koji su prolazili kroz Dubrovnik u XVI. stoljeću zapazili su da Dubrovčani zatvaraju djevojke u kuće, tako da ih nije moguće vidjeti osim u crkvi ili na prozoru. Njihova je čast bila pod strogim nadzorom obitelji, o čemu svjedoči odredba splitskog statuta, prema kojoj je djevojka koja je izgubila nevinost prije 25. godine života mogla zbog toga razbaštinjena.“⁵⁵ Djevojke se nisu trebale odgajati u strahu već sa nježnosti i blagosti da ne postanu ohole i divlje. Djevojke su trebale biti obrazovane. Trebalo je posvetiti pažnju na prijateljice svojih kćeri i ne dopuštati da provode previše vremena sa sluškinjama da ih ne bi pokvarile. Udaja je značila vrhunac koje su žene trebale postići u životu jer je njihova životna svrha majčinstvo. Zbog toga su djevojke imale prednost pred dječacima u sklapanju braka. Kada bi roditelji umrli nadzor nad djevojkama preuzimala su braća jer one nisu smjele biti prepuštene same sebi. Zdenka Janeković Römer objašnjava da „djevojke nisu mogle same odlučivati o svojoj udaji, poslovima ili bilo čemu drugome. Pravnu težinu imala je jedino odluka sestara koje nisu imale braće ili drugih bližih rođaka. Određenu samostalnost djevojke su mogle ostvariti samo ako bi im se otac drugi put oženio, a nisu imale braće.“⁵⁶ Djevojke koje nisu imale miraz morale su biti u redovništvu ili živjeti život u celibatu izvan samostana, a to je ovisilo o obitelji djevojke. „Dubrovački samostan sv. Klare, namijenjen prvenstveno vlasteoskim kćerima, bio je tako prenatrpan da se 1379. Vijeće umoljenih obratilo opatici sa zahtjevom da prestane primati strankinje, pogotovo one siromašnije. Vijeće umoljenih je odlučivalo koja će od dubrovačkih djevojaka biti primljena u taj samostan, a koja ne.“⁵⁷ Obitelj je znala vršiti pritisak na djevojke da odu u samostan, a posebno braća kako bi ostale bez miraza. Zaštićene su bile samo one djevojke koje su imale poziv u redovništvo, a obitelj im je to branila. „Roditeljsku imovinu mogle su naslijediti samo ako su bile baštinice, s time da su morale sačiniti oporuku prije odlaska u samostan.“⁵⁸ U takvom slučaju jedino su djevojke iz Trogira bile ravnopravne s braćom. Za razliku od djevojaka, kada bi se

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, str. 111.

⁵⁸ Ibidem.

dječaci zaredili imali su pravo na imovinu. Djeca iz siromašnih obitelji u najranijoj dobi odlazila su od obitelji kako bi se zaposlili kao šegrti ili sluge kod drugih obitelji. Roditelji su za njih ugovarali poslove i time im osigurali, smještaj, hranu i odjeću, a ako bi imali sreće i plaću. Učenje zanata šegrta trajalo je od 5 do 12 godina. Šegrti nisu imali radno vrijeme ni odmor, kada bi ih meštar zatrebao ili im štogod zapovjedio morali su biti odani. Dubrovački mladići koji su postali punoljetni i dalje bi bili pod vlašću oca. Kada bi sklapali kojekakav posao, morali su imati očevo odobrenje. Tek kada bi otac umro bili su samostalni, ali se znalo događati da su neki očevi preko oporuka odgađali takvu samostalnost svojih sinova. U većini dalmatinskih gradova nasljednici su bili sinovi, kćeri su mogle biti nasljednice jedino ako nemaju braće. Ona djeca koja su bila usvojena imala su jednaka prava kao i rođena djeca. Što se tiče izvanbračne djece, očevi nisu baš brinuli o njima pa se znalo događati da su se ta djeca bavila kriminalom ili prostitucijom. Rođaci nisu priznavali izvanbračnu djecu pa su time i mogućnosti oca bile smanjene za osiguravanje budućnosti djeci. To potvrđuju i neke oporuke u kojima očevi raznim prijetnjama i ucjenama pokušavaju zaštititi izvanbračnu djecu od rođaka koji im žele oduzeti njihovo naslijeđe.

3.4 Tutori ili skrbnici

Ako bi oba roditelja preminula, dijete bi dobilo službene skrbnike koji su odgovarali za njegovu imovinu. Tutorstvo je preuzeto iz rimskoga prava. Tutori su zastupali maloljetnu djecu o kojoj su se brinuli i čuvali djetetovu imovinu. „Justinijan je zaštitio interese pupila ograničivši tutorima pravo raspolaganja glavnicom i odredivši da moraju svojim štíćenicima podnijeti račune o poslovanju kad oni postanu punoljetni. Njegovim zakonskim reformama ukinuto je tutorstvo nad ženama, pa je postalo moguće da i one budu tutori maloljetnika.“⁵⁹ Ako roditelji nisu u oporuci naveli skrbnike djeteta, onda bi ih odredila vlast. Tutori su uglavnom bili muškarci, a ako bi takvu dužnost vršila žena, ona je mogla biti majka ili baka, ali nije mogla donositi nikakve odluke bez slaganja ostalih tutora. Tutor se nije brinuo o djetetu kao otac, takvu je brigu o odgoju djece preuzimala majka ili drugi rođaci. Ako bi tutor zloupotrijebio svoju vlast, bio bi kažnjen. Mladići su u određenoj dobi prestajali biti pod vlasti tutora, a djevojkama je vlast tutora prestajala udajom. Mlade udovice koje su se preudale, svoju djecu nisu mogle povesti u novo kućanstvo, a udovci koji bi se ponovno oženili bili su zaokupljeni novim brakom. Potrebe djece, dok su bila pod brigom tutora, upotpunosti su bile osigurane.

⁵⁹ Ibidem, str. 119.

3.5 Sluge u kući gospodara

Sluge u kućanstvu ovisile su o „glavi obitelji“ kao i njegova supruga i djeca. U zamjenu za njihov rad dobivali bi hranu i smještaj. Sluge i sluškinje većinom su kao djeca dolazili u kuću gospodara, a ugovore su sklapali roditelji u ime djece o čemu je već bilo riječi u poglavlju *Dijete u obitelji i društvu*. Zdenka Janeković Römer upućuje da su ugovori o stupanju u službu, sastavljeni u „Dubrovniku 1310. godine, pokazuju da su djeca, pretežno ženska, činila 51,45 % od ukupnog broja uposlene radne snage. *Famule* i *ancile* uglavnom su bile stare između 10 i 20 godina. U kući gospodara radile su različite poslove, ovisno o uzrastu i sposobnostima. Njihova im je mladost pogoršavala ionako bespravan položaj. Često su postajale prilježnicama gospodara i njihovih sinova.“⁶⁰ Smatra se da su mlade djevojke rijetko pristajale na takve odnose, nego su bile prisiljene. Navodi se primjer u kojemu je „u Dubrovniku 1282. ancila Stana dobila sudski spor sa gospodarom Marinom de Rissa, od kojega je pobjegla, upravo zato što je uspjela dokazati da ju je držao kao prilježnicu, a ne kao sluškinju. I u nekim drugim gradovima vrijedila je zakonska odredba da gospodari moraju osloboditi ancile i platiti kaznu ako bi se dokazalo da su ih silovali.“⁶¹ Sluge su mogle osnovati svoju vlastitu obitelj prema kanonskome pravu, a dalmatinski statut je to branio jer bi na taj način štitio interese gospodara. Djeca rođena u brakovima sluga pripadala su gospodaru, a slobodni roditelj imao je pravo otkupiti svoju djecu. U većini slučajeva sluge i sluškinje udaju se i žene kada im istekne ugovor kod gospodara, a gospodari bi to pokušavali spriječiti ili odgoditi. „Sluge i sluškinje i inače su bili u boljem položaju nego servi. Početkom XIV. stoljeća broj onih koji su dobrovoljno stupali u službu u Dubrovniku, daleko je nadmašio broj robova jer je unajmljivanje radne snage postalo isplativije od kupovine robova. Osim toga, Crkva je poticala ukidanje ropstva, jer je protivno načelima kršćanskog morala.“⁶² U ugovorima sluga, navodile su se obaveze gospodara, a one su bile odijevanje, obuvanje, hranjenje sluga te ih gospodar nije smio otjerati u slučaju bolesti. Neimaština je prisiljavala mnoge sluge, a osobito žene da dugotrajno ili doživotno služe samo za hranu i smještaj. Gospodari i gospodarice bi na samrti svoje sluge oslobađali službe samo za spas svoje duše. „Stvarni odnos između gospodara i sluga oblikovao se dijelom na temelju statutarnih propisa i ugovora o

⁶⁰ Ibidem, str. 122.

⁶¹ Ibidem, str. 123.

⁶² Ibidem.

službi, a dijelom na osobnoj razini. Postojeća izvorna građa ne dopušta dublju analizu takvih veza, jer je čovjek pojedinac bilo kojeg društvenog položaja vrlo malo prisutan dokumentima.⁶³

3.6 Žena u 18. stoljeću

U spisima koji postoje žena se uvijek određivala nekom vezom s muškarcem. Ona je mogla biti kći, supruga, majka, udovica, ljubavnica, sestra dok su muškarci bili određivani svojim imenom i prezimenom. Uloga žene bila je osigurati dobre veze obitelji svoga oca i produžiti lozu svoga muža. Žene su živjele zatvorene pod očima muškaraca. Točnije: „Nadgledao ih je najprije otac ili brat, zatim svekar, muž, sin, rođak, a ako nije bilo njih, nadzor je preuzimala komunalna vlast.“⁶⁴ Tome je ophođenju prema ženama pridonosila i crkva jer se smatralo da je žena slabo, izopačeno biće. „Ona je divno zlo, opaka i varljiva, desna ruka Sotone i isključivi krivac za izgon iz zemaljskog raja.“⁶⁵ Kazneno pravo je također imalo nisko mišljenje o ženama. Ako je žena morala ići na suđenje, nije smjela doći sama, već prisutnosti muža. Mislilo se da žene nemaju zdrav razum i da bez prisutnosti muškarca nisu sposobne odlučivati za sebe. Što se tiče Dubrovnika, za sva je pitanja iz područja prava vrijedilo sljedeće:

„Pred zakonom su žene iz svih društvenih staleža bile jednake. Svaka je od njih mogla podići tužbu i tražiti zaštitu osobnih i imovinskih prava, čak i kad se radilo o njihovim muževima. Jedino su kazne za silovatelje ovisile ne samo o bračnom, nego i o društvenom statusu žene, osim u Dubrovniku gdje je kazna za to zlodjelo bila razmjerno mala i jednaka za sve slučajeve.“⁶⁶

Što se tiče svakodnevnoga života, živjelo se, dakle, u uvjerenju da se ženini izlasci iz kuće trebaju svesti na minimum. Muževi su često izbivali iz kuće zbog posla, a žena je bila ta koja je ostajala uvijek u okviru kuće. Kako Zdenka Janeković Römer tumači:

„Kućni su zidovi uokvirivali život čovjeka od rođenja do smrti, a gospodarica tog životnog ciklusa bila je žena. Ona je rađala djecu, brinula

⁶³ Ibidem, str. 125.

⁶⁴ Ibidem, str. 126.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, str. 128.

o njihovu odgoju i radila poslove nužne za opstanak obitelji. U bolesti je svatko računao na žensku njegu i pažnju, a briga oko mrtvaca i pogrebnih obreda u mediteranskoj je civilizaciji pripadala isključivo ženama.“⁶⁷

Ponekad su žene na samrti ostavljale male uspomene osobama koje su im bile na pomoći tijekom života, npr. rođakinjama, sluškinjama, slugama, svećenicima. Uređenje je kuće ovisilo o ženama, ali samo onoliko koliko su im muškarci dozvoljavali. Ženama su statuti dopuštali trgovanje i raspolaganje dobrima koje bi stekle, ali su imale tolika ograničenja da su to ostvarivale vrlo rijetko, tj. nikada. U privrednim su djelatnostima plemkinje vodile velike poslove i rukovale velikim iznosom novca, ali su pučanke imale veću slobodu u raspolaganju imovinom kako vlastitom tako i bračnom. Plemkinje su svoje poslovanje mogle razviti tek nakon muževe smrti, pa su tako znale iznajmljivati sobe, a žene siromašnijih pučana radile su na polju, u trgovini ili kući. Pučanke su obrađivale vlastitu ili zakupljenu zemlju, a neke su tkale, šile ili vezle za novac. Zdenka Janeković Römer navodi: „Krajem XIII. stoljeća u Dubrovniku je djelovalo desetak krčmarica koje su razmjerno dobro zarađivale, pa su se čak bavile i posuđivanjem novca uz kamate. One nisu bile vlasnice gostionica nego su radile kod krčmara za hranu i plaću.“⁶⁸ Djevojke koje su bile pod očevom vlasti nisu sudjelovale u takvome načinu života, a osobito one iz bogatih obitelji. Pučanke, seljanke i sluškinje mogle su se baviti raznim poslovima jer su im obiteljske okolnosti to dopuštale. Žene koje su bile udane poslovale su uz dozvolu muža ili sina.

„Zvuči paradoksalno, ali je činjenica da je procvat trgovine u kasnom srednjem vijeku (pogotovo od XIV. stoljeća) uvjetovao ograničenje prava žena u poslovnom smislu. Uzrok tome leži u strukturi obitelji i imovinskim odnosima. Muževi su trebali ženin miraz za svoje poslove, što je urodilo istiskivanjem žena iz prometa dobara. Ne čudi zbog toga zabilješka Pietra Casole iz Milana koji je 1494. zastao u Dubrovniku na putu u Jeruzalem i s iznenađenjem primijetio da dubrovačke žene nisu predane poslu i zaradi.“⁶⁹

Ako žena ostane udovica bez prihoda, našla bi se u oskudici. U Dubrovniku je bilo poprilično puno udovica zbog razlike u godinama sa svojim muževima. Žene nisu

⁶⁷ Ibidem, str. 129.

⁶⁸ Ibidem, str. 132

⁶⁹ Ibidem, str. 132.

nasljeđivale imovinu muža već su samo imale pravo na uzdržavanje. Crkva je smatrala da je časnije biti udovica nego se ponovno udati. „Bogatiji ljudi mogli su olakšati život svojim udovicama ako bi ih oporučno imenovali upraviteljicama svojih dobara, doživotno ili do punoljetnosti sinova. Na taj način su rješavali problem uzdržavanja udovice i djece, osiguravali patrimonij i kontinuitet poslovne djelatnosti obitelji.“⁷⁰ Muževi su oporučnim putem pokušavali spriječiti novi brak žene. Neki bi muževi u oporukama pisali: ako se žena ponovno preuda da joj se sve oduzme pa čak i haljine jer ono što se steklo u njegovoj kući, smatra se i njegovim vlasništvom, a u takvim pothvatima ga je podržavala i crkva. Takav odnos muža prema ženi nije se pojavljivao na svim mjestima, „U Splitu je bilo čak i zakonski propisano da žena može zadržati svoje osobne stvari samo ako dokaže da je to dio njezine imovine. Zadarske su udovice, napuštajući svoj doskorašnji dom, smjele ponijeti stvari u vrijednosti od najviše 10 libara.“⁷¹ Neki muževi ženama su znali ostavljati male svote novca kao uspomenu na brak. Žene koje su živjele u nižim slojevima imale su pravo na pola bračne stečevine, što je propisano statutom ili potpisano predbračnim ugovorom. One su unatoč naslijeđenoj imovini bile u siromaštvu i morale su posuđivati novac, djecu su davale kao sluge u druge kuće ili su se preudale. U obrtničkim obiteljima financijska situacija nije bila drugačija jer su žene živjele od obrta pa je smrću muža prestajao i rad obrta, odnosno prihod. „Tek se u XV. stoljeću uobičajilo da udovice nastave voditi obrt svog muža uz pomoć nekog majstora s kojim bi dijelile zaradu, pogotovo u sukmarstvu.“⁷² Zbog toga su se nakon smrti muža brzo udavale i djecu vodile sa sobom u drugu obitelj za razliku od plemkinja. Plemkinje su udajom, nakon smrti muža, gubile pravo na svu imovinu i nisu smjele povesti djecu u novu kuću jer su djeca pripadala obitelji muža. Obitelj muža je to iskorištavala kako bi zadržala udovičin miraz. Muževi su u svojim oporukama zahtijevali da žene ostaju s njihovom obitelji. Zdenka Janeković Römer objašnjava: „U takvim okolnostima mnoge patricijske i bogate pučanke bile su prisiljene na trajno udovištvo ako su željele ostati sa svojom djecom. Iz mnogobrojnih sudskih spisa proizlazi da su udovice prilikom ponovne udaje imale velikih problema s povratom miraza. Njihovi su *afinati* odugovlačili sa isplatom, sporili se oko iznosa i nastojali ih zakinuti na svaki način.“⁷³ Ponekad su se rođaci ili sinovi s muževe strane

⁷⁰ Ibidem, str. 133.

⁷¹ Ibidem, str. 134.

⁷² Ibidem, str. 135.

⁷³ Ibidem, str. 135.

odlučivali namjerno izbaciti udovicu / majku iz kuće. Zbog toga je u Dubrovniku propisano da ako žena želi uzeti svoj miraz mora se sa posebnim dokumentom odreći prava lekuma. Na taj su način žene bile zaštićene. „Udovicama koje nisu imale djece i samim time nisu ispunile svoju zadaću prema muževoj obitelji Dubrovački je statut ograničavao prava. Ako ih muževi ne bi osigurali odredbama svojih testamenata, morale bi iseliti i predati svu imovinu u roku od 30 dana.“⁷⁴ U rijetkim slučajevima biti udovica bila je prednost jer su nakon muževe smrti mogle slobodnije poslovati, ali je određeno da nijedna udovica ne smije obavezati svoja dobra iznad svote od 20 perpera, osim u slučaju udaje kćeri. Koliko god bi se vlast protivila poslovanju udovica: „Unatoč ovakvim odlukama, komunalne vlasti nisu uspijevale prekinuti djelatnost obudovjelih žena, pogotovo ne onih koje su muževi oporučno ovlastili da gospodare njihovim dobrima. Pogotovo je bio položaj onih udovica koje su baštinile imovinu svog oca i muža.“⁷⁵ Kada bi im okolnosti to dopuštale i kada su uspjele ostvariti kakav posao, žene su dokazale da su u poslovanju dobre jednako kao i muškarci.

Okrećući se sad kasnijim razdobljima, može se uočiti da se u 19. stoljeću slika podosta mijenja. Naime, žene i dalje nemaju mnogo prava, ali je sad središte obitelji i to prije svega što društvo tada snažno počinje isticati ulogu majke. Tako u različitim savjetnicima što se pišu stoji da je majka središte obitelji, iako je i uloga oca bitna. Kako piše Marijana Hameršak u tekstu *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*: „Ona je prva i najznamenitija uzgajateljica. Dobra je mati djetetu svetica. Ali i otac treba da sa ženom složno uzgaja djecu. Otac i mati jesu tek potpuni čovjek, a kad njih dvoje uzgajaju djecu složno, onda bude i lijepa uspjeha.“⁷⁶

U savjetnicima ovoga tipa pokušavala se ujedno stvoriti jednakost i povezanost čitatelja s autorom. Izlazili su afirmativni i preskriptivni savjetnici. U afirmativnoj skupini savjetnika nije se poticalo usvajanje novih znanja, nego nadograđivanje već usvojenih i na više prakse o njezi i odgoju djece. „Stoga su ovi tekstovi, čak i u slučajevima kada su od majke zahtijevali radikalnu promjenu ponašanja prema djetetu, uvijek zagovarali globalnu, a ne pojedinačnu promjenu.“⁷⁷ U preskriptivnoj vrsti savjetnika promjena u ponašanju majke bila je nužna za napredak obitelji, društva ili naroda. „Jer kad bi se

⁷⁴ Ibidem, str. 136.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Hameršak M., op. cit. str. 6

⁷⁷ Ibidem, str. 10.

na sve strane ovako djeca odhranjivati stala, zaista da bi mnogo manje bilo glupakah, bogacah, lukavacah, da bi se narod naš opet i duševno i tjelesno pomladio, okrepio i došao do svoje stare čilosti i životne snage [...].⁷⁸ Razlika između afirmativnih i preskriptivnih savjetnika je ta što su preskriptivni savjetnici smatrali da se majke treba podučiti majčinstvu jer su se majke definirale kao neučinkovite u odgoju djeteta. Smatralo se da je promjena u ponašanju majke nužna za napredak obitelji, društva ili naroda. Takvi savjetnici imali su već unaprijed pripremljene poželjne obrasce ponašanja jedne majke. Stav koji su zauzimali autori preskriptivnih tekstova je bio autoritativan. Afirmativna skupina je imala prijateljski i razgovorni stil. U afirmativnoj skupini savjetnika nije se poticalo usvajanje novih znanja već nadograđivanje usvojenih i na više prakse o njezi i odgoju djece. „Stoga su ovi tekstovi, čak i u slučajevima kada su od majke zahtijevali radikalnu promjenu ponašanja prema djetetu, uvijek zagovarali globalnu, a ne pojedinačnu promjenu.“⁷⁹ Takvim tekstovima se definiralo što majka jest ili što bi trebala biti. Ti savjetnici nisu izravno prozivali majke niti su naređivali što bi one trebale raditi, već su u prvome planu opisivali potrebe djeteta, postupke koje bi majka ili odgojitelj trebali poduzimati. „Svako dijete treba da spava u posebnoj posteljici, a sva djeca u posebnoj sobi. Djeca ne smiju spavati nikako s starijimi ljudmi. Zrak, što ga izdišu stariji ljudi, vrlo je ubitačan za djecu.“⁸⁰ Kada se u Hrvatskoj početkom 1870.-ih prvi put zagovaralo više obrazovanje žena, „osnovni argument je bio da se sreća i bogatstvo čitavog naroda temelji na sreći, blagostanju obiteljskom.“⁸¹ Percepcija žene kao majke bila je važna u zagovorima višega obrazovanja žena u Hrvatskoj.

⁷⁸ Ibidem, str. 11.

⁷⁹ Ibidem, str. 10.

⁸⁰ Ibidem, str. 13.

⁸¹ Ibidem, str. 7.

4. Benedikt Kotrulj: upute o vještini trgovanja, vođenju kućanstva i obitelji

Nakon kratkoga općeg pregleda, slijedi detaljniji prikaz nekih od tekstova koji se mogu uzeti kao primjeri za analizirane pojmove. Benedikt Kotrulj u svojoj knjizi *Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja* piše o vještini trgovine, vođenju kućanstva i obitelji kako je u trgovačkoj vještini nastao nemar, nered, neukost i prevara. Čitajući može se uočiti kako je Kotrulj ostao zatečen padom vještine trgovanja u ruke neukih ljudi koji ju vode bez reda, pravila i zakona te ju zloupotrebljavaju. Razočaran što mudri ljudi zapuštaju vještinu trgovanja i predaju je u ruke nemarnih ljudi odnosno „kao plijen nezalicama“⁸² i „lakrdiju skitnicama.“⁸³ Zbog toga se autor više puta spremio pisati o tome i ponuditi prihvatljiva rješenja. „Dobro vođena i ispravno obavljana trgovina nije samo vrlo poželjna, nego je iznad svega neophodna ljudskome društvu i prema tome najplemenitija vještina. Govoreći o njoj, Ciceron je kazao: Trgovci su snaga države, misleći na dobre, vješte i učene.“⁸⁴ Nadalje čitajući, i Aristotel je htio da je jedan od glavnih sastava države trgovina iz koje proizlaze druge vještine skroz dok nije pokvarena i izopačena. Benedikt Kotruljević je stoga po uzoru na Aristotela smatrao da je trgovina jedna plemenita vještina iz koje proizlaze druge vještine te se odlučio napisati spis u četiri knjige u kojima daje upute trgovcu. Bio je također u dvojbi treba li pisati na latinskome ili na materinskom jeziku. Držao je do toga da je latinski jezik mnogo dostojniji od narodnoga i da može bolje objasniti vještinu trgovanja, ali je narodni jezik ipak jednostavniji i razumijet će ga neuki ljudi koji nisu školovani, a još manje književnici.

U prvoj knjizi raspravlja o nastanku, vrstama i trgovini kao vještini, u drugoj o tome kako trgovac mora poštivati vjeru i vjerske obrede, u trećoj o običajima trgovaca oko moralnih i društvenih vrlina, a u četvrtoj o trgovčevu upravljanju obitelji, domom i gospodarenju, te će se na nju osvrnuti u ovome radu. Zdenka Janeković Römer u knjizi *Benedikt Kotrulj, Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja* objašnjava

⁸² Janeković R. Z, Benedikt Kotrulj, *Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb – Dubrovnik, 2009.g., str. 339.
[file:///D:/Korisnik/Downloads/Benedikt Kotrulj Libro del arte dela mer%20\(1\).pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Benedikt%20Kotrulj%20Libro%20del%20arte%20dela%20mer%20(1).pdf) ; zadnje gledano: 11. rujna 2023.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, str. 341.

da Benedikt Kotrulj pozivajući se na Aristotela kaže da se „glava obitelji i kuće može zvati gospodarem svoga doma“.⁸⁵ Kotrulj se poziva se na Svetoga Pavla: „Sveti Pavao kaže u prvoj poslanici Timoteju, V: Ako li se tkogod za svoje, navlastito za ukućane, ne stara, zanijekao je vjeru i gori je od nevjernika.“⁸⁶ Dakle trgovac se ne može baviti samo trgovinom, ulaganjem, приходима i rashodima već mora brinuti o svojoj kući, obitelji. Benedikt Kotrulj smatrao je da trgovac za života treba steći zemljišta i kuće jer ne zna kakvo zlo ga može zadesiti. Trgovca upućuje da treba izdvojiti dio novca kako bi ga uložio u nekretnine. Kotrulj objašnjava da trgovac koji samo zgrče novac na hrpu, a ne ulaže ga, nije koristan te mu poručuje: „Tvoje zgrtanje podsjeća na onog bogataša koji je bačen u pakleni ogranj.“⁸⁷ Takvoga trgovca uspoređuje s onime za kojega biblijski tekst kaže: „Bogatašu je teško ući u kraljevstvo Božje kao devi kroz ušicu igle.“⁸⁸ Upozorava trgovca da kada najbolje zarađuje treba ulagati i da ne čeka zadnji tren jer bi ga mogao dočekati u siromaštvu. U drugome poglavlju knjige *O ljetnikovcu* Zdenka Janeković Römer piše da Benedikt Kotrulj trgovcu daje upute kako se treba brinuti o ljetnikovcu i čemu on služi. Govori mu da se brine za poslove kojima se bavi skroz dok mu vrijeme to dopušta odnosno u mladosti jer kada ostari tada više neće moći raditi, zbog toga se treba pobrinuti za starost. U trećem poglavlju knjige govori o „glavaru“ kuće te naglašava da on mora biti muškarac, a da mu se žena, djeca i ostali ukućani moraju pokoravati. „Stoga se kaže: Jadna je kuća u kojoj pijetao šuti a kokoš pjeva. Ti budi pijevac, a ne kokoš, ti nosi hlače, kažem ti. Ponekad pokaži strašno lice, iako nisi takav, a ponekad ljubazno, da bi sretno živio i da bi ti kuća bila ugodna.“⁸⁹ Upozorava trgovca da mora biti pristojan, častan i pošten tako da njegova obitelj treba učiti iz njegovih djela, a ne riječi. Zadužuje trgovca da svakih petnaest dana obilazi i provjerava kuću, a ako nešto bude neuredno, uništeno i sl. da opomene ostale ljude u svome kućanstvu da se pažljivije odnose prema stvarima. Kotrulj napominje trgovcu da ako je potrebno ponekad kazni ukućane, ali mirnim riječima pa makar i štapom, ne zbog ljutnje, već pouke i primjera ostalim ukućanima. U četvrtome poglavlju knjige *O*

⁸⁵ Janeković R. Z.: *Benedikt Kotrulj, Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb – Dubrovnik, 2009.g., str. 467.

https://www.academia.edu/7620221/Benedikt_Kotrulj_Libro_del_arte_dela_mercatura_Knjiga_o_vje%C5%A1tini_trgovanja_editio_princeps_ed._Zdenka_Janekovi%C4%87_Roemer._Benedikt_Kotrulj_Libro_del_arte_dela_mercatura.The_Book_on_the_Art_of_Trade_editio_princeps_in_Croatian_and_Italian ; zadnje gledano: 11. rujna 2023.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem, str. 468.

⁸⁸ Ibidem, citat biblijskoga teksta (Mt 19, 24; Mk 10 25)

⁸⁹ Ibidem, str. 472.

odjeći i uresima autor uspoređuje odjeću iz vremena kada je na zemlji bio raj dok ljudi još nisu spoznali golotinju pozivajući se na Knjigu postanka. Nadalje, Zdenka Janeković Römer objašnjava da u vrijeme kada su ljudi postali svjesni svoje golotinje za izradu odjeće koristili ovčju kožu. Tada su se stidni dijelovi pokrivali samo do bedra, nakon toga je s vremenom nastala svečana odjeća koju su nosili službenici i oni na vlasti u Republici. Zdenka Janeković Römer navodi: „Vitezovi i slobodni ljudi nosili su zlatno prstenje, oslobođenici srebrne, a robovi željezne, kako kazuje Izidor u Etimologijama.“⁹⁰ Autorica piše da Kotrulj spominje Tit Livija Padovanca „u vrijeme kada je Hanibal poharao Rimljane kod Kane u Apuliju rimske žene su došle u Senat i predale svoj nakit da bi se osvetio poraz koji su pretrpjeli.“⁹¹ Tada je u čast ženama javnim zakonom dozvoljeno nošenje zlata i dragoga kamenja. Benedikt Kotrulj smatrao je da to nije dobro jer su se pučani počeli raskošno oblačiti i ponašati kao knezovi da se više ne zna tko je plemić, a tko knez, tko je trgovac, a tko gospodin. U šestome poglavlju knjige, Janeković Römer objašnjava da, na samome početku Benedikt Kotrulj citira filozofa Teofrasta koji govori da muškarac koji želi pronaći ženu mora biti „mudar, bogat, zdrav i mlad“⁹².

Zdenka Janeković Römer objašnjava da muškarac birajući sebi ženu mora prije svega voditi računa o ugledu njezine obitelji, njezinu zdravlju (to jest plodnosti), ali i o njezinim osobinama, koje su važnije od visine miraza. Preporuča muškarcima da se žene ženama starim šesnaestak godina, koje moraju dovesti u red, slično kao što se radi s kopcem, kojega izdresiraš kakva želiš.⁹³

Može se zaključiti da Benedikt Kotrulj daje mnogo prostora savjetima o seksualnome životu u braku. Smatra muževe odgovornima za ponašanje svojih žena.

Benedikt Kotrulj upućuje čitatelja na tri dobre stvari o ženama, a to su čestitost koja leži u vrlinama žene, drugo je korist, a to je ženin miraz, nasljedstvo i bogatstvo. Treće dobro je ljepota koja je dana od Boga, ali napominje da je ljepota prolazna, a ako se netko oženi zbog ljepote, takva ljubav u starosti prestaje. Isto tako prestaje i korist od ženina bogatstva, ali ženska vrлина zauvijek ostaje i ona nije prolazna. Zdenka Janeković Römer napominje: „To su dobra i vrijednosti za kojima treba žudjeti, kako

⁹⁰ Ibidem, str. 474.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, str. 479.

⁹³ Janeković R. Z., op. cit., str. 95.

kaže Seneka: "Čestitost i vjernost supruge, stid i ćudorednost neka se sviđaju mužu: vječno ostaju samo dobra uma i duše i ničemu nisu podložna, dok cvijeće dražesti nestaje dan po dan".⁹⁴ Objašnjava da treba odabrati onu ženu koja ima miraz duše, a ne ljepotu i materijalni miraz. Kotrulj navodi osobine koje bi dobra žena trebala imati: „Žena mora biti razborita, postojana, ozbiljna, mila, revna, blaga, skromna, samilosna, nježna, pobožna, velikodušna, suzdržana, stidljiva, marljiva, trezvena, umjerena, oštroumna i radina, uvijek zaokupljena nekim poslom.“⁹⁵ Dvije stvari koje često žene dovode do posrnuća su siromaštvo i dosada. Zdenka Janeković Römer objašnjava da Benedikt Kotrulj napominje da te dvije stvari žena s uma uklanja radom: „suzbija dokolicu koja hrani ljubav i strast, kako kaže Petrarca o preduvjetima ljubavi: "Nahranjen dokolicom i ljudskom putenošću". A Jeronim: "Učini da te vrag uvijek nađe zaposlena".⁹⁶ Nadalje, objašnjava da Kotrulj zaključuje da žena koja radi, neće biti siromašna i treba uvijek nešto raditi kako ne bi razmišljala o stvarima koje bi ju ometale. Vladalo je mišljenje da žena mora biti obučena u pristojnu odjeću i nositi nakit koji joj priliči, ali ni slučajno ne smije nositi šminku na licu, uspoređujući ženu sa ženama koje to rade u Grčkoj i Italiji. Šminkanje je zabranjeno, grijeh i sramota. Zdenka Janeković Römer navodi da „ako po nesreći vidiš nekog muškarca da uljepšava lice ili kosu, kao što sam ja vidio, bježi od njega kao od vraga paklenoga. Može imati mudrosti koliko i Salamon, a ipak je bezumnik, prema onoj Ovidijevoj: Daleko od nas neka budu mladići dotjerani kao žene.“⁹⁷

„Kada se trgovac oženi već u prvoj godini braka mora ženi uvesti pravila i red. Upozoravam te da žene imaju različite naravi. Neke žele lijepe riječi, i to su plemenita stvorenja koja su u očinskoj kući odgajana tankoćutno i dražesno. Ne žele osornost, jer njihovu prirodu ozlojeđuju oštre riječi i udarci. Rijetko ćeš naći takve a da te neće poštovati i častiti zbog plemenitosti duha. Njih se prima svako zna nje i dobri običaji i blaženi su oni kojima zapadnu, jer za to zacijelo treba imati mnogo sreće.“⁹⁸

Kotrulj govori da postoje žene koje se plaše i uzrujanoga lica, ali da su one po prirodi takve, da malo vrijede i teško uče. Takve žene treba poučavati sa puno truda i

⁹⁴ Ibidem, str. 479.

⁹⁵ Ibidem, str. 480.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Janeković R. Z., op. cit., str. 480.

⁹⁸ Ibidem. str. 482.

strpljenja, dati im slobodu i poticati ih. One su se u svojim kućama držale u strahu i odgajale sa neznanjem. Smatrao je da žene koje su ohole i divlje, dolaze iz kuća koje su bijedne i bez reda. Najviše su se družile sa sluškinjama koje su ih naučile loše običaje. Takve žene treba opominjati i prijetiti im se batinama. Ako se ne mogu preodgojiti, autor govori da treba upotrijebiti štap, ali neka to bude zadnja stvar koju treba koristiti, a ako se štap upotrijebi, neka to ostane tajna zbog toga što nema teže optužbe od te da čovjek tuče ženu jer je žena slabo i nesavršeno stvorenje. Ne treba cijeniti onoga tko diže ruku na ženu bez pravoga povoda jer je nevrijedan onaj koji ženu ne zna dovesti u red razgovorom i učenjem. Zdenka Janeković Römer zaključuje da je žena „bez sumnje, onakva kakvom je muž učini i ako je loša, valja okriviti muža a ne nju. Stoga je Crkva odredila veću kaznu onome tko ubije vlastitu ženu nego onome tko ubije majku.“⁹⁹ Neke žene su lijene, neuke, debele i nemarne spavalice bez duha. Autor upozorava mladiće da se čuvaju takvih žena. Napominje da žena mora biti trijezna, a pohvaljuje Rimljanke koje ne piju vino te Napuljke koje nemaju običaj piti preko dana, a inače piju umjereno. Isto tako hvali i Španjolke koje nikada ne piju vino. „Ove mesnate, pripite, divlje žene predane slastima valja opominjati na lijep način, naviknuti ih na uzdržljivost i odviknuti ih od juhe i svakog umaka, jer pune glavu i stvaraju u njoj mnogo vlage, te čine žene pospanima, snenima i zaboravnima. Čuvaj je od lošeg društva, osobito od onih pred kojima gubi stid.“¹⁰⁰ Zdenka Janeković Römer navodi da autor citira Tit Livija:

„Prije se odaje čast ženama nego muškarcima. Kad je Porsena opsjeo Rim da bi vratio Tarkvinijevce na vlast, dok je napadao grad zatražio je sto djevica za taoce i dobio ih zbog toga što je grad bio u stisci. Plemenita gospođa Klelija, koja je čuvala djevice kad je Porsena digao opsadu, prve ih je noći plivajući preko Tibera zdrave i čitave vratila u Rim.“¹⁰¹

Kotrulj daje i druge primjere gdje su žene dobile čast da su ih muškarci pozdravljali i micali im se s puta. Upozorava da su takve žene rijetke. Objašnjava kakav bi trebao biti odnos supružnika kako bi brak bio uspješan: „i nemojte se pokazivati jedno drugome razotkrivši stidne dijelove. Budite vrlo uzdržljivi i neka bude stida u vašim riječima i djelima, pristojnosti i čestitosti u razgovoru, te vjernosti i umjerenosti. Što više

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, str.484.

¹⁰¹ Ibidem, str.485.

stidljivosti bude u vašem životu, sačuvat ćete više ljubavi i želje. Morate podnositi ćud jedno drugoga i bol, jer inače neće biti pravog supružništva ni zajedništva.“¹⁰² Zdenka Janeković Römer objašnjava da Benedikt Kotrulj daje upute muškarcu kako se treba ponašati da bi imao sretnu obitelj: „Dakle, razborit čovjek ne smije zanemariti dužno poštovanje prema roditeljima, djeci i ženi i svakome mora davati što mu pripada, što je pravedno i sveto, jer svatko teško podnosi kad mu se uskraćuje poštovanje. Čovjek nije zadovoljan ako mu daješ mnoge tuđe stvari, a želiš mu uzeti makar i malu njegovu. A ništa više ne pripada ženi niti joj muž više duguje od svete, besprijeorne i potpune povezanosti.“¹⁰³ Napominje da muškarac ne smije spavati sa raznim ženama i daje mu upute kako se treba ponašati prema ženama: „Stoga muškarac ne smije izbacivati svoje sjeme gdje mu se sviđa, jer se od prostih i zlih ne rađaju djeca slična djeci iz istinskoga braka. Time ženi oduzima čast, djeci čini nepravdu, a njemu zbog takvih stvari slijedi sramota.“¹⁰⁴ Zdenka Janeković Römer objašnjava kako je Agamemnon, zbog ljubavi prema Briseidi, zgriješio protiv svoje žene Klitemnestre, a ona mu je vratila s Egistom, jer je tako Bog obećao. Prema Svetome Tomi, brak postoji zbog rađanja djece. Smatra se da su tri glavna dobra braka: vjernost, sakrament i potomstvo. Vjernost je bitna da supružnik ili supružnica nemaju posla sa drugim osobama, bludnosti i požude. Potomstvo je bitno da se rađaju i podižu djeca te da ih se izvodi na pravi put i poučava u vjeri. Sakrament ženidbe bio je bitan zbog toga da se brak ne rastavlja, ali je u redu da se supružnici, ako moraju ponekad tjelesno razdvoje zbog molitve, odlaska u samostan ili da izbjegnu blud. Brak se među vjernicima ne može prekinuti do smrti. Nakon što se sklopi bračni čin muž više nije vlasnik svoga tijela nego žena, a žena nije vlasnik svoga već muž. Nakon što je brak sklopljen supružnici ne moraju odmah vršiti dužnosti jedno prema drugome već si mogu uzeti dva mjeseca vremena. „Prema Svetome Tomi čine to iz tri razloga: prvo, da bi mogli odlučiti žele li se zarediti; drugo, da pripreme sve što je potrebno za svadbu treće, da muž više cijeni taj trenutak kojega odgađa.“¹⁰⁵ Benedikt Kotrulj zaključuje da smrtno griješi onaj koji spoznaže ženu prije bračnoga zavjeta, ali ako zaručnica vjeruje da muž želi brak grijesi su oprošteni. Zdenka Janeković Römer opisuje kako Benedikt Kotrulj objašnjava bračni čin: „Je li bračni čin grijeh? Odgovaram da nije grijeh nego zasluga ako se

¹⁰² Ibidem, str. 486.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem, str. 488.

zduružuju da bi načinili djecu. Prva Korinćanima, 7: I ako se djevica uda, ne griješi. Postanak 8: Plodite se, i množite, i napunite zemlju. Zduružuju li se zato da izvrše bračnu dužnost, također ne griješe, Prva Korinćanima, 7: Muž neka vrši dužnost prema ženi.¹⁰⁶ U dane kada je post i procesija supružnici ne smiju vršiti bračne dužnosti jer se treba suzdržavati od dopuštenih stvari da se od Boga lakše isprosi ono što se moli. Za vrijeme trudnoće bračne dužnosti se smiju vršiti ako je trudnoća uredna. Benedikt Kotrulj smatrao je da su dva su načina protuprirodne uporabe žene: bolest ili rizična trudnoća. Prema bračnoj obavezi, pristojnosti i pravoj ljubavi supružnici moraju biti vjerni jedno drugome i njihova ljubav će trajati. U sedmome poglavlju *O djeci* Kotrulj u predgovoru prve knjige kritizira mlade ljude zbog neiskustva i neznanja oslanjajući se na teme iz filozofije odgoja. U njegovome spisu možemo vidjeti didaktičke elemente gdje iznosi pravila o umijeću trgovanja koja mladići trebaju znati ako žele voditi dobar posao. Po uzoru na Aristotela autor nam govori da nas priroda uči da djecu volimo jer su naš plod. Zdenka Janeković Römer objašnjava da „Grci imenicu sin vuku od φίλος, što znači ljubav, dakle, sin je očeva ljubav. No, kako kaže Buridan u *Pitanjima o Aristotelovoj Ekonomici*, otac u ljubavi nadmašuje sina kad se radi o imetku, a sin nadmašuje oca kad se radi o časti.“¹⁰⁷ Otac bi želio vidjeti bogatijega sina od sebe, ali ne i časnijega, a sin bi želio časnijega oca, ali ne bogatijega od sebe. S obzirom da se radi o istinskoj i nenadmašivoj ljubavi prema djeci, moramo ih odgajati, hraniti i učiti dobrim običajima na najbolji način. Zdenka Janeković Römer objašnjava da postoje četiri vrste djece: zakonita djeca i rođena djeca koja se rađaju iz braka. Djeca slobodnoga muškarca i slobodne žene koja može postati supruga. Djeca koja su posvojena, dakle ona koja nam pripadaju po zakonu i djeca koja su rođena iz preljuba, incesta ili drugoga zakonom zabranjena snošaja. Nadalje, „kad začimaš djecu nastoj da ne općiš sa ženom u vrijeme mjesečnog pranja, jer se od toga rađaju gubava djeca, također ni poslije obroka, kada se hrana kvari u želucu, od čega se rađaju boležljiva djeca koja uglavnom kratko žive.“¹⁰⁸ Autorica piše da je pohvalno kada se dijete rodi da ih majke doje jer djeca preko majčina mlijeka nasljeđuju dobre stvari, a ako majke nisu u mogućnosti dojiti, trebaju naći zdravu dojilju koja će dojiti dijete. Žene mogu rađati do pedesete godine, a muškarci mogu imati djecu do osamdesete godine. „Događa se i da žena dok je trudna ponovo začne i rodi jedno i drugo dijete, kao što

¹⁰⁶ Ibidem, str. 489.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 489.

¹⁰⁸ Ibidem.

se čita o braći Herkulu i Ifiklu, da se svaki rodio u svoje vrijeme, prema tome kad je bio začet, i o prokoneškoj sluškinji koja je iz dva preljuba začela dva sina, a svaki je nalikovao svome ocu.¹⁰⁹ Ako žena želi ostati trudna mora paziti da nakon snošaja ne kihne, a ako žena zatrudni deseti dan nakon začeća trebala bi imati glavobolje, biti nemirna, imati zamagljeni vid, gubitak teka, gađenje prema hrani. Smatralo se da ako žena nosi muško dijete ima ljepšu boju kože, a četrdeseti dan nakon začeća plodu krene kucati srce. Ako je dijete žensko, nakon devedeset i šest dana mu krene kucati srce, a žena ima blijedu kožu. Kotrulj je smatrao da trudnice ne bi smjele jesti zasoljenu hranu jer će dijete izgubiti nokte. Djeca se nakon rođenja trebaju privikavati na hladnoću. Zdenka Janeković Römer dalje ističe kako je Aristotel pripovijedao da su Makedonci imali običaj svoje sinove kupati u rijeci da ih priviknu na hladnoću i da očvrsnu. Zaključuje da djecu treba duševno, duhovno i tjelesno pripremati za život i posao. „Nakon što se dječaka uzme od dojilje treba mu dati dobra učitelja da ga pouči dobrim običajima, gramatici, retorici i nekoj vještini kojom može zaraditi kruh da ne bi, dogodi li se da izgubi sva dobra i imetak, zapao u bijedu, jer trgovci bez novca ne vrijede u poslu, kao ni kovač i zlatar bez oruđa.“¹¹⁰ Kada dječaci odrastu, mora im se naći dobar i učeni trgovac kako bi učili o zanatu trgovca. Ima puno onih koji su i bez učitelja naučili o struci i poslu, Kotrulj smatra da su to lakrdijaši. Učitelj nas uči svemu i dobar trgovac mora imati učitelja. Kotrulj zaključuje da onaj koji ne razmišlja, ali ni ne želi saslušati onoga koji dobro razmišlja, ne vrijedi ničemu.

„U Kraljevstvu Sicilije čine suprotno, pa se događa da odrastaju u tolikoj drskosti i zapadaju u takvo bezumlje da se parniče s očevima i ratuju s njima. Među ostalim, obično od djetinjstva očeve zovu imenom, kao braću. I ne čine kao u dobrim mjestima, Veneciji, Đenovi i Firenci, gdje ocu iz velike smjernosti kažu moj gospodine, jer ih se podiže tako da uvijek cijene i štuju očev lik. Još su bolji Katalonci koji kažu gospodaru i nikada ne izgovaraju očevo ime, ni u njegovoj nazočnosti niti u odsutnosti.“¹¹¹

Kotrulj trgovca upozorava na to da sinu ne treba davati novac dok ne zna što je novac, koliko on vrijedi i kako se teško zarađuje. Napominje da prvi posao koji obavi sin ne

¹⁰⁹ Ibidem, str. 493.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem, str.495.

treba biti uspješan, da bi sin zapravo trebao izgubiti novac kako bi naučio cijeniti rad i novac. Zdenka Janeković Römer objašnjava da Benedikt Kotrulj zaključuje ako je čovjek mlađi misli da zna sve, a što je stariji i za ono što zna ponekad će reći da ne zna ništa jer je mudriji. Oni ljudi koji misle da malo znaju, zapravo znaju mnogo, a oni koji misle da znaju sve ne znaju ništa. Zdenka Janeković Römer objašnjava da Benedikt Kotrulj u predgovoru ističe da njegov spis služi za buduće naraštaje, a iz toga se može iščitati didaktičku namjeru. Takve namjere možemo iščitati u sedmome poglavlju kada govori o djeci i odgoju. U četvrtoj knjizi gdje govori o trgovčevu ekonomskome životu, podrazumijevao je i trgovčevo upravljanje obitelji, najviše pozornosti pridaje ženi i djeci. Iznosi svoje etičke ideje i stavove koje se može uočiti u trećemu poglavlju *O glavaru kuće* jer prema njegovome mišljenju glavar kuće mora biti muškarac kojemu se žena, djeca i ostali ukućani moraju pokoravati. Poglavlje u kojemu Kotrulj pridaje najviše pažnje obilježjima i odnosima među ukućanima je četvrto poglavlje *O ženi*. U tome poglavlju govori o ustroju kućanstva, obilježjima i vrlinama ukućana, njihovim međusobnim odnosima. Svoja promišljanja o odnosima žena i muškaraca prožima etikom, a to možemo zaključiti kada navodi tri *dobra* koja žena treba imati, a koja sam spomenula i detaljno objasnila ranije (bogatstvo, miraz i ljepotu). Na prvome mjestu je vrлина žene koju smatra idealnom, a to je poštenje koje žena ostvaruje svojom poniznošću. Autor je smatrao da je muškarčeva dužnost, da već na početku braka ženi uvede pravila. Muškarac se mora potruditi da ga žena zavoli, ali i da ga se istovremeno boji. Napominje da odnos između muškarca i žene treba biti obilježen umjerenošću, pristojnošću i vjernošću. Kotrulj misli da se brak mora temeljiti na savršenoj ljubavi jer brak postoji iz dva razloga: zbog odgoja djece i zbog izbjegavanja bluda. Zaključuje da je uloga trgovca u poslovnome životu jednako važna i u obiteljskome životu. Inzistira da se kućanstvo vodi kao što kralj vodi svoje podanike. Benedikt Kotrulj ženu naziva „manjkavim muškarcem“¹¹² jer smatra da je žena nesavršen čovjek da je stvorena zbog greške prirode ili hladnoće muškarca ili žene. Ovaj tekst je prožet razmatranjima o ljudskoj naravi i pojedincu, sadrži filozofske refleksije, bavi se čovjekom kao duhovnim i individualnim bićem.

¹¹² Ibidem.

5. Gučetić o obitelji

Uz Benedikta Kotrulja javlja se Nikola Gučetić koji je autor spisa pod nazivom *Governo della famiglia (Upravljanje obitelji)* koji je objavio 1589. godine u Veneciji. To je njegov prvi politički spis u kojemu on sa Stjepanom Bunićem razgovara o kući, odnosima u obitelji i na imanju. Glavni dio razgovora sa Stjepanom Bunićem posvećuje odgoju djece. Nikola Gučetić obnašao je najodgovornije političke dužnosti u rodnome Dubrovniku, sedam puta je izabran za dubrovačkoga kneza, pet puta za člana Maloga vijeća, a tri puta za jednoga od petorice čuvara Grada. Nikola Gučetić svoja politička djela piše prije nego li je dobio sva ta zaduženja. „U svojim teološkim spisima Gučetić tumači starozavjetne psalme, ali piše i rasprave poput *De daemonibus* (1592), *De angelis* (1592), *De deo* (1593), potpisujući se od 1601. godine kao *Sacrae Theologiae ac Philosophiae doctor*.“¹¹³ U Gučetićeveome spisu *O uređenju obitelji* čitatelj dobiva priliku upoznati odnose u obitelji onoga vremena (muž-žena, roditelji-djeca). Davor Balić u svojoj knjizi *Nikola Vitov Gučetić, Upravljanje obitelji* objašnjava da Gučetić kritizira žene i ogovaranje. Smatra da je ženska *brbljavost* najveća mana. Kao supruga, poželjnija je šutljiva žena, nego ona koja je rječita. Gučetić je smatrao da je malo šutljivih žena. Vladalo je mišljenje da žena ne treba izlaziti iz kuće, a muž bi trebao pripaziti da žena ne provodi previše vremena ni sa kim tko bi ju mogao *iskvariti* kao što su sluškinje. Ženska prijateljstva tumačila su se kao prilike za ogovaranje. Nadalje, Ivana Zagorac u *Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama* navodi: „O slabosti žena svjedoči i onovremena legislativa: budući da žene ne mogu čuvati nikakvu tajnu treba ih držati podalje od obiteljskih poslova, a i sudovi su izražavali sumnju u ženino svjedočenje. I praznovjerja, čarobnjaštvo i vještičarenje bili su posebno, iako ne i isključivo, vezani uz žene; krhke i nestabilne, sklonije su zlim utjecajima.“¹¹⁴ Žena nije imala mjesto u javnome životu. Davor Balić objašnjava da je žena stvorena kao slabije biće i da je njezina uloga briga za kućanstvo, a muškarac je stvoren jači jer je njegova uloga izvan kuće. Muškarac je taj koji se treba pojavljivati u javnosti, djelovati, donositi novac u kuću. Žena ne smije nikoga pustiti u kuću, a da muž ništa ne zna o tome. Žena

¹¹³ Balić D., *Nikola Vitov Gučetić, Upravljanje obitelji*, s talijanskog prevela Maja Zaninović, priredio Marinko Šišak, Biblioteka Scopus 3 (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu / Hrvatski studiji - STUDIA CROATICA, 1998), str. 355.

<file:///D:/Korisnik/Desktop/Davor%20Balic%20-%20Nikola%20Vitov%20Gucetic%20-%20Upravljanje%20obitelji%20-%20Prilozi%201998.pdf>

zadnje gledano: 30. srpnja 2023.

¹¹⁴ Zagorac I., *Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama*, str. 620. zadnje gledano: 30. srpnja 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/28573>,

mora biti umjerena u oblačenju i sređivanju, a Gučetić je smatrao da one koje pretjeruju treba kazniti. Time je, ističe Zagorac „ženi primjerenije baviti se preslicom nego državnim pitanjima i zato ne smije dosađivati svom mužu pitanjima oko gradskih poslova.“¹¹⁵ Muž i žena se uvijek trebaju slagati to jest žena se uvijek mora složiti s mužem i u dobru i zlu. Žena ne smije imati svoje osjećaje već samo zajedničke s mužem, „a posljednji je zakon da žena mora osjećati poslove svoga muža, a muž ženine onako kao što čvor steže drugi čvor i čini ga jačim.“¹¹⁶ I dok ovako o ženi Gučetić progovara u ovome poglavlju, u svojim dijalozima donosi drugačiju sliku.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem.

6. O ljubavi i ljepoti

Da bi opravdao da su žene dostojne sugovornice u razgovorima o *ljubavi i ljepoti* Nikola Gučetić služi se poznatim aristotelovskim argumentom da su žene razvijenih osjetila i da time imaju razvijene sposobnosti za spekulativno učenje. Pojavom prvih ženskih spisateljica bilježe se prvi ženski glasovi. U Dubrovniku, za vrijeme renesanse javlja se prvi mit o ženi, Cvijeti Zuzorić koja je poznata po svojoj ljepoti i obrazovanju. Cvijeta Zuzorić bila je povod Maruši Gučetić da objavi svoj tekst u *Discorsi Sopra le Metheore d' Aristotele* 1584. godine koji je zabilježen kao prvi tekst u kojemu se spominje žena koja nije sporedan lik. Ivana Zagorac objašnjava: „Maruša i Cvijeta, urešene darežljivim darovima prirode, Gučetiću se nameću dostojnim sugovornicama na teme ljepote i ljubavi kada se u savršenstvu njihove ljepote u najvećoj mjeri iskazuje ona pripravnost duše za spekulativno učenje.“¹¹⁷ Dunja Fališevac u tekstu *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi (od XVI. Do XVIII. stoljeća)* objašnjava da: „U središte zanimanja prodiru teme ljubavi i ženske ljepote u svjetlu neoplatonističke misli koje svoju trajnu inspiraciju pronalaze u petrarkističkom naslijeđu razrješavanja konflikta srednjovjekovnog asketizma i ekspresije individualnosti.“¹¹⁸ Za žene koje su u vrijeme renesanse javno djelovale i svoj trag ostavile u povijesti Zagorac navodi:

„Njih resi posebna snaga, snalažljivost i intelekt – nagrađene su muškim elementima. Tijelo kao hram duše, ujedno je i njen odraz. Ljepota tijela označava i ljepotu duše. I tvrdnje o ženskoj superiornosti, potpisane od Gučetića i njegove supruge, svoj osnovu pronalaze u stavu o ženskoj nadmoći u pogledu tjelesne ljepote. Otkriće žene u renesansi je utemeljeno na otkriću tijela. Lijepo tijelo više je izazivano i Gučetić, iznenađujuće pojednostavljeno, zaključuje da jedino lijepa žena može biti i čedna.“¹¹⁹

¹¹⁷ Ibidem, str. 622.

¹¹⁸ Fališevac, D., *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi (od XVI. Do XVIII. stoljeća)*; u: Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002., Zagreb, 2003. <file:///D:/Korisnik/Desktop/Kre%C5%A1imir%20Nemec,%20%C4%8Cuvarica%20ognji%C5%A1ta....pdf>; zadnje gledano: 20. 9. 2023.

¹¹⁹ I. Zagorac, *Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama* op. cit., str. 623.

Gučetić smatra da je ljepota božanski sjaj i da proizlazi iz božanskoga, ali iskustvo nam pokazuje da nisu sva djelovanja božanska niti su usmjerena prema božanskome. Ivana Zagorac zaključuje da je:

„Važan dio *Dijaloga o ljubavi* posvećen mitu o Erosu. Od Porosa, boga obilja i Penije, božice oskudice i siromaštva, stvoren je Eros, štovatelj Afrodite. U stalnoj žudnji za lijepim, Eros se razvija ka žudnji za ljepotom po sebi, za idejom ljepote. Iako rođen u inteligibilnom svijetu, Eros po majčinu nasljeđu budi u nama osjetilne strasti. Božansko i tjelesno posredstvom mita o Erosu nastoje objasniti svoje zajedničko ishodište.“¹²⁰

Gučetić se nadovezao na Platona koji je smatrao da je Eros božansko stvorenje. Božanska ljubav uzrok je svih stvari koja nas potiče na traganje za savršenstvom koje tjelesno nije moguće doseći. Nikola Gučetić objašnjava tri vrste ljubavi: božansku koja nas vuče za savršenstvom koje tjelesno nije moguće doseći već duhovno. Požudna ili životinjska ljubav koja nas vodi tjelesnom užitku i ljudsku ljubav koja je između božanske i požudne. Ako se ljubav shvaća kao element koji pokreće prema vječnome dobru može se smatrati da ju posjeduju i životinje i priroda. Bitan element je razum jer ljubav mogu prepoznati samo razumna stvorenja. Kod životinja i prirode ljubav je pokrenuta nagonom, a kod čovjeka žudnjom. Zato, objašnjava Zagorac životinjski nagon ne trebamo zvati ljubavlju već požudom. Nadalje, ističe da Gučetić „ponovno se slažući s Aristotelom, navodi da su stvari od Boga proizašle iz ljubavi, no kako nisu stvorene istim redom, više ili manje su dionice dobrote i drugih savršenstava, pa je tako i Božja ljubav jača ili slabija.“¹²¹ Gučetić je jasno razgraničio prijateljsku i sudbinsku ljubav. U svojim *Dijalozima* Nikola Gučetić želi prikazati renesansnu tematiku ljepote i ljubavi. Navodi da ako bi netko rekao da je muškarac jači od žene, to je zbog toga što muškarci mogu izdržati veće napore, vještiji su s oružjem, u poslu i svim stvarima koje uključuju djelovanje, a takve, velike napore muškarci mogu izdržati. U svojim *Dijalozima* Nikola Gučetić želi prikazati renesansnu tematiku ljepote i ljubavi.

¹²⁰ Ibidem, str. 624.

¹²¹ Ibidem, str. 625.

7. Na domaćem ognjištu

U 19. stoljeću, počinju se javljati brojni savjeti o obitelji koji se sad međutim obraćaju majkama koje postaje središte građanske obitelji koja se tada oblikuje. Časopis *Na domaćem ognjištu* također može se čitati kao svojevrsni savjetnik. Uređivale su ga Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka, a kasnije Milka Pogačić. Izdavao ga je Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu, a kasnije Udruga učiteljica Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Prvo izdanje časopisa izlazi 1900. godine, a bio je namijenjen obitelji. U njegovome sadržaju može se vidjeti kako je podijeljen na pjesme, pripovijesti, poučne i različite članke, od svega pomalo, slike, fotografije i uzorke za ručni rad. Već na četvrtoj stranici pod naslovom *Riječ hrvatskoj majci* gdje se najavljuje niz članaka u kojima će se ocrtati život žene od dječje sobe do majke. Zatim autorica članka piše: „Prva je škola dom, a prva učiteljica djetetu majka. Svak u svojoj kući prima čudoredni pravac dobar ili zao, jer se na domaćem ognjištu uspiruju ona načela vladanja koja se poslije nastavljaju i prate čovjeka do groba. U kući se bolje igdje srce razvija, običaj stvara, razum pobuđuje, značaj okreće na dobro ili na zlo veli Smiles.“¹²² Autorica članka nas upućuje da će se časopis najviše baviti školom i domom. U članku „*Ženski život; od dječje sobe do vlastitoga ognjišta*“ već na početku članka, autorica uspoređuje rođenje muškoga i ženskoga djeteta i zaključuje da je muško dijete više željno i vrijednije od ženskoga djeteta. Autorica navodi da kada se rodi muško dijete, ispali se sto jedan hitac u zrak, a kada se rodi žensko dijete dovoljan je dvadeset i jedan hitac. Uspoređuju se muška i ženska djeca u nižim slojevima društva. Autorica članka objašnjava da postoji razlika između djevojčica i dječaka gotovo u svemu. Djevojčice su nježnije, imaju nježniji pogled dok su dječaci grublji i imaju pogled vladara od malih nogu. Članak *Majka* autorica počinje ovim citatom: „Da Bog pozove sve raznovrsne ljubavi, tu najdražu djecu svoju, da uveličaju rajsku slavu, zaista, najčistijim, najvećim, najsajnijim, a opet najnježnijim plamenom plamtjela bi majčina ljubav.“¹²³ U članku se opisuje kako uzdižemo i ljubimo samo najuspješnije i najslavnije ljude, a majka svoje dijete ljubi bilo ružno, bolesno, ne nadareno majka je majka i svoje dijete će ljubiti kakvo god da je. Majka od sve djece ljubi najviše ono koje je nesretno. Autorica piše o

¹²² *Na domaćem ognjištu, List za porodicu*, knjiga 1, Hrvatski pedagoški zbor u Zagrebu, Zagreb 1901.g., str. 4.

<http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=9E91AC6B-6237-43AE-A744-B36DB2A9F767#>; zadnje gledano 19. kolovoza 2023.

¹²³ Ibidem, str. 14.

ženama, objašnjava kako je žena najveća zaštitnica siromaha i nesretnika. Navodi da je prvu bolnicu osnovala upravo žena jer je po prirodi majka i ima nagon za pomaganje slabijima. Nadalje, navodi da: „Ni u jednu riječ ne ulijeva žena toliko strastvene vatre, toliko nježnosti, toliko dragote, koliko u riječi: Drago moje dijete!“¹²⁴ Autorica nam govori da svi zakoni i propisi pišu da djeca moraju ljubiti svoje roditelje, ali nijedan ne piše o tome da majka treba ljubiti svoje dijete jer je jedna majka. Ljubav je sveta, a prva učiteljica ljubavi je mama. Dijete dok još ni ne progovori razumije svoju majku i njezinu ljubav. Nitko za dijete ne trpi i neće trpjeti kao majka. Autorica navodi pjesmu Jovana Hranilovića koji pjeva svojoj majci:

Kandioce u crkvici
Sipa svjetlo i toplinu,
Majko moja! tako gori
Tvoje srce svome sinu
Pa se zato molim Bogu,
Da poštedi s'jede vlasi,
Da još dugo u crkvici
*Kandioce ne ugasi.*¹²⁵

Pjesnik ovom pjesmom pokazuje koliko ljubavi mu je njegova majka dala. Sin takve majke može biti dobar čovjek i svojoj djeci dati ljubav kojoj ga je majka naučila. Autorica zaključuje da djeca koja odrastu pod ljubavi majke imaju manje šanse za kriminalna djela i problematičan život. Život djece ovisi o tome koliko će ih majka voljeti i naučiti voljeti. „Žena je religioznija od muža. Religioznost je veli P. Mantegazza, nešto toliko žensko, da mnogi, i muževi bezvjerci, žele da im budu žene i kćeri pobožne, jer misticizam proljepšava moralnu fizionomiju žensku, jer tim, ja bih rekao, čini još više ženskom.“¹²⁶ Što znači da žena koja je prema tome religioznija od muža je i sposobnija podučavati svoju djecu. Majka je, dakle, rođena učiteljica. Autorica članka nam također govori da je žena stvorena upravo da bude majka, što je savršenija svojim duhom i moralom, to je bolja majka. Nitko ne ljubi kao majka, a njezina ljubav je nezamjenjiva.

¹²⁴ Ibidem, str. 16.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, str. 18.

Majka koja je puna ljubavi i razuma, od svoga djeteta može napraviti dobroga čovjeka. Zatim nam autorica govori da majka dopunjuje oca, ali što dijete više raste, to je nestašnije i tu majka treba pomoć oca. „Bilo je vrlo znamenitih pedagoga, koji su htjeli, da se djeca oduzmu materi i povjere drugima na uzgoj, jer da je materin uzgoj čak i poguban. Oni tvrde, da majke nemaju dovoljno odlučnosti, već svojom čuvstvenosti kvare djecu.“¹²⁷ Istina, vjerojatno je uvijek bilo majki koje ne vode brigu baš o djeci, ali tako se djeca ne odgajaju. Baš kao što ima i očeva koji nisu okupirani djecom i odgojem. Zbog takvih izuzetaka ne može se, međutim, tvrditi da može bolje odgojiti dijete od vlastite majke i vlastitoga oca.

Iz dijela časopisa *Od svega pomalo* gdje se uglavnom nalaze obavijesti iz cijeloga svijeta, može se s druge strane vidjeti kako je tada sve više djevojaka dobilo prilike za obrazovanje. Evo, na primjer:

„Zlatni Prag, Profesorski kolegij pravoslovnoga fakulteta na češkom sveučilištu u Zlatnom Pragu odlučio je u svojoj posljednjoj sjednici većinom glasova, da dopusti ženskinjama pristup i na pravoslovni fakultet. I tako mogu ženskinje polaziti sva tri fakulteta kao redovne slušačice.“¹²⁸

„Politička i građanska prava žena, Aleksandar Dumas pisao je gospođi Mariji Cheliga-Livy, gorljivoj braniteljici društvenih prava žena, list ovoga sadržaja: Gospođo! Moji nazori o pravu žena već su odavna neoborivi; ja sam ih izložio u svojim djelima: *Les femmes qui tuent. Les femmes qui votent* i *Recherche de la Paternite*. Ja držim, da žena mora da ima ista politička i građanska prava kao muškarac. Ona plaća porez kao i on, jednako se utjeriva i od nje dug. Ne plaća li stanarine, plijeni joj se kućni namještaj i na poslijetku proda. Ukrade li što vode ju na policiju i zatvore.“¹²⁹

Prava su se žena tijekom 19. stoljeća znatno, dakle, povećala, ali sve do kraja 19. stoljeća obrazovanje žena nije se poticalo s ciljem uključenja žena u društveni život. Za žene se predviđalo da idu u produženu pučku školu ili srednju školu, a znanje koje su trebale usvojiti su domaćinstvo i odgoj djece, a za muškarce je školovanje bilo

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem, str. 27.

¹²⁹ Ibidem, str. 18.

određeno nekim od smjerova više ili visoke škole. U časopisu se navodi: „Ako se osobito po gradovih, toliko ulaže u duševni razvitak i osposobljenje" dječaka za buduće zvanje njihovo, onda bi i djevojčicama trebalo omogućiti da se pomnije upute u znanja koja će im trebati u budućem zvanju svojem.“¹³⁰ U savjetnicima iz 19. stoljeća autoritet se dakle gradio na postojećim i poželjnim ponašanjima, a, ako bi se tragom literature željelo usporediti, moglo bi se reći da se u savjetnicima iz 21. stoljeća ostavlja mogućnost izbora s obzirom da donose više različitih objašnjenja istoga ponašanja. U prvome desetljeću 21. stoljeća također postoje dvije vrste savjetnika. Marijana Hameršak u *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolszskog do Budizma za majke* objašnjava:

„Na preskriptivnoj strani nalazimo priloge u periodici specijaliziranoj za djetinjstvo i roditeljstvo, kao i u drugim oblicima (dnevnog, tjednog, mjesečnog, kvartalnog i polugodišnjeg) popularnog tiska, te ništa manje brojnije monografije o njezi djece koje potpisuju uglavnom medicinski stručnjaci, najčešće inozemni liječnici, psiholozi, psihijatri i ili timovi liječnika.“¹³¹

Takvi savjeti u prvome planu usmjereni su na dijete i brigu o djetetu. Sastoje se od podataka o fizičkome, intelektualnome, emotivnome životu djece te jasno određenim uputama o ponašanju roditelja, ali prevladavaju obrasci poželjnoga majčinskoga ponašanja. Kada se u savjetnicima spominje otac, uglavnom se većina odnosi na majku. Međutim, navodi Hameršak „jedna je važna razlika između ovih preskriptivnih savjetnika i njihovih preteča iz dugog 19. stoljeća. U njima su uvidi o tjelesnosti (veličina, količina i dr.) nadopunjeni ili zamijenjeni psihološkim uvidima (potrebe, razvojne faze i dr.).“¹³² Savjetnici u 21. stoljeću također majčinstvo određuju kao postupke o odgoju djece koje majka treba upoznati i primijeniti.

„Usporedo s ovim sveprisutnim i zato gotovo nezaobilaznim, no ne nužno i općeprihvaćenim preskriptivnim savjetnicima danas se, međutim, nude i bitno drugačiji naslovi koji imaju svoje daljnje srodnike u afirmativnim savjetnicima iz dugog 19. stoljeća. U tim će savjetnicima, naime, čitatelji ili čitateljice uzalud tražiti relevantne podatke o broju podoja, fazama dječjeg sna, kolikama i sl. Radi se o tekstovima u kojima, također,

¹³⁰ Hameršak M., op. cit., str. 8.

¹³¹ Ibidem, str. 17.

¹³² Ibidem, str. 18.

prevladavaju prijevodi, s uočljivom tendencijom uključenja hrvatskih autora, autorica i u ovaj segment produkcije, osobito u sferi tema iz područja ranog ili prvog majčinstva, poimence, trudnoće, poroda i dojenjaštva.¹³³

Tekstove iz druge afirmativne skupine može se gledati kao tekstove koji su nadopuna prvoj, preskriptivnoj skupini.

„Ti su tekstovi, naime, usmjereni na nošenje ili nenošenje s iznevjerenim očekivanjima i zahtjevima proizašlim iz nastojanja da se savjeti iz prve skupine tekstova provedu u djelo. Fokus tih tekstova su, riječju, strategije preživljavanja, oživljavanja ili što uspješnijeg zaborava onog segmenta majčinstva koji nije određen isključivo kao odgovor na potrebe djeteta. Njihovo je polazište da majke ne prestaju biti majke kada, na dulje ili kraće vrijeme, nisu u fizičkom ili emotivnom kontaktu s djetetom, kao, primjerice, kada zbog posla ili zabave sudjeluju u drugim društvenim odnosima i mrežama.“¹³⁴

Za razliku od preskriptivnih tekstova u kojima se uglavnom majčine potrebe potiskuju, u afirmativnim savjetnicima se potrebama majke posvećuje pozornost. U središtu afirmativnih savjetnika 19. stoljeća je majka i njezine želje i potrebe, a u savjetnicima 21. stoljeća usredotočuje se na boljitak čovjeka kao jedinke odnosno pojedinca. Savjetima: „kako smireno brinuti o sebi i svom djetetu, odnosno, kako pridobiti muškarca da više sudjeluje u kućanskim poslovima i u odgoju djece ili uživati u majčinstvu i biti zadovoljna i seksi. Za razliku, nadalje, od srodnih tekstova iz dugog 19. stoljeća koje su u pravilu potpisivali učitelji, učiteljice i svećenici, ove tekstove potpisuju s obzirom na zanimanje iznimno raznoliki autori i autorice.“¹³⁵ Među savjetnicima koji pišu može se pronaći bračne terapeute, majke i sl. U 19. i 21. stoljeću nalazimo afirmativne savjetnike u kojima je naglasak na majci, a zatim na odgoju djece. Hameršak objašnjava: „U uvjetno nazvanim preskriptivnim savjetnicima iz prvog desetljeća 21. stoljeća tako se, recimo, unatoč kontinuitetu dječjecentrične perspektive i naglasaka na pozitivnim znanjima uočava i niz razlika u odnosu na isti tip tekstova iz

¹³³ Ibidem, str. 19.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem.

dugog 19. stoljeća.“¹³⁶ Preskriptivni savjetnici iz 19. stoljeća oslanjali su se na pedijatriju dok je tekstovima u 21. stoljeću oslonac bila psihologija. Dio savjetnika iz 21. stoljeća može se gledati kao nasljednike afirmativnih savjetnika iz 19. stoljeća. Afirmativni savjetnici u 19. stoljeću bili su usmjereni na osnaživanje naroda dok su u 21. stoljeću bili usmjereni na pojedinca. Hameršak zaključuje: „Zbog ovih, kao i brojnih drugih u ovom radu spomenutih i nespomenutih susreta sadašnjosti i prošlosti, kontinuiteta i diskontinuiteta, tekstova i društva hrvatski se savjetnici za roditelje bez pretjerivanja mogu označiti kao ključni tekstovi za povijest majčinstva u Hrvatskoj, kao i njoj ishodišne povijesti žena.“¹³⁷

¹³⁶ Ibidem, str. 21.

¹³⁷ Ibidem.

8. Zaključak

Benedikt Kotrulj dao nam je uvid kakav treba biti trgovčev obiteljski život, trgovcu daje upute za život, o vođenju posla, kućanstva, pronalasku žene, što su ženini zadatci, a što muževi. Smatrao je da su muška djeca dobra samo za posao trgovca, dok se ženska djeca niti ne spominju. U kućanstvu se ženski rod spominje samo u vezi braka, rađanja, odgoja. Autor često citira Aristotela, Boccacia, Seneku, Homera, Petrarca. Nikola Gučetić kada piše *O obitelji* gdje su muškarci glavni i odgovorni za obitelj, opisuje sliku idealne obitelji, kućanstva i odnosa u obitelji, a obitelj smatra najvažnijim dijelom društvene zajednice. Za razliku od takvoga uvriježenoga mišljenja u *Razgovore o ljubavi i ljepoti* uvodi ženske likove s ciljem da ih stavi u središte dijaloga, Marušu i Cvijetu Zuzorić. Gučetić je htio istaknuti filozofski portret žene koja je obrazovana. Uvođenjem ženskih likova kao sugovornica, pokušava promijeniti tadašnji način pisanja u kojemu su sudjelovali samo muškarci. Smatrao je da su žene intelektualno sposobnije od muškaraca, a isticanjem žene privukao je širu europsku i domaću publiku. Smatra da o ljubavi i ljepoti treba raspravljati upravo sa ženama, a ne s muškarcima. U dijalogu *o ljubavi i ljepoti* Gučetić zaključuje da su žene bolje od muškaraca u učenju pjesništva, ali i da su intelektualno nadarenije. U književnoj tradiciji majka je postojala samo u odnosu na svoju djecu, bila je trivijalizirana, omalovažavana ili idealizirana nikada nije bila točka gledišta. S obzirom da se u srednjemu vijeku predodžba o ženi temeljila na biblijskim konceptima u kojima bi žena, s obzirom da se smatralo da je nastala od muškarčeva rebra trebala biti zahvalna muškarcu jer postoji. Žene se nisu mogle uključivati u društveni ili poslovni život jer su bile zatvorene u kućama, a i kada bi imale pravo na obrazovanje učile su o domaćinstvu i obitelji. Žene nisu smjele djelovati bez dopuštenja muškaraca. U glavi muškaraca majčina seksualnost bila je odvojena od majčinstva i njezinih tjelesnih procesa – menstruacije, poroda, dojenja koji su smatrani nepristojnima. Tek 1993. godine država Florida ženama dopušta dojenje u javnosti. „Mjera u kojoj se pokret alternativnoga rađanja usredotočio na rađanje kao jedno pitanje bila je reforma koja se lako uklapa u novi idealizam obitelji.“¹³⁸ Feminističko podrijetlo poroda prigušeno je zajedno s

¹³⁸ Rich A., *Of Woman Born, Motherhood as experience and institution*, 1995.g., preveo: autor diplomskoga rada.

[file:///D:/Korisnik/Downloads/Adrienne%20Rich-Of%20Woman%20Born_%20Motherhood%20as%20Experience%20and%20Institution-W.%20W.%20Norton%20&%20Company%20\(1995\).pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Adrienne%20Rich-Of%20Woman%20Born_%20Motherhood%20as%20Experience%20and%20Institution-W.%20W.%20Norton%20&%20Company%20(1995).pdf) ; zadnje gledano 20. kolovoza 2023.

potencijalnim izazovom ekonomiji i praksi medikamentoznoga porođaja odnosno odvajanju majčinstva i seksualnosti. Kao majke, žene su bile idealizirane i iskorištavane. To je proizlazilo iz ideala ženske čednosti i statusa majke. Razni društveni i politički sustavi iskorištavali su žene protiv njihove volje da ostanu pod kontrolom muškaraca. „U određenim razdobljima povijesti i kulturama, ideja o ženi kao majci djelovala je tako da je svim ženama ukazala poštovanje, čak i strahopoštovanje, i dala ženama pravo glasa u životu naroda ili klana. Ali za većinu onoga što poznajemo kao mainstream u zabilježenoj povijesti, majčinstvo je kao institucija degradiralo ženske potencijale.“¹³⁹ Za lakše snalaženje u odgoju djeteta nastaju afirmativni i preskriptivni savjetnici, u afirmativnim savjetnicima 19. stoljeća središte je majka i njezine potrebe, dok se ti savjetnici u 21. stoljeću bave čovjekom kao jedinkom i njegovim napretkom. Preskriptivni savjetnici u 19. stoljeću imali su oslonac na pedijatriju, a u 21. stoljeću na psihologiju. Tekstovima i savjetnicima se pokušala probuditi svijest kakva treba biti obitelj ili bar kakva bi trebala biti. U današnje vrijeme koncepti odgoja i obitelji posve su drugačiji. Žene i majke imaju jednaka prava kao muškarci i očevi, ali je i dalje većina posla oko odgoja djece, kućanstva i obitelji na majkama.

¹³⁹ Ibidem.

9. Literatura

KNJIGE:

1. Benedikt Kotrulj, *Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja*, priredila i prevela Zdenka Janeković Römer, Zagreb – Dubrovnik, 2009.g.
[https://www.academia.edu/7620221/Benedikt Kotrulj Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vje%C5%A1tini trgovanja editio princeps ed. Zdenka Janekovi%C4%87 Roemer. Benedikt Kotrulj. Libro del arte dela mercatura . The Book on the Art of Trade editio princeps in Croatian and Italian](https://www.academia.edu/7620221/Benedikt_Kotrulj_Libro_del_arte_dela_mercatura. Knjiga_o_vje%C5%A1tini_trgovanja_editio_princeps_ed. Zdenka_Janekovi%C4%87_Roemer. Benedikt_Kotrulj. Libro_del_arte_dela_mercatura. The_Book_on_the_Art_of_Trade_editio_princeps_in_Croatian_and_Italian)
(zadnje pristupljeno 21.9.2023.)
2. Janeković R. Z., *ROD I GRAD, Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku u suradnji Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1994.g.
[file:///D:/Korisnik/Downloads/Rod i grad Dubrovačka obitelj od 13 do 1.pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Rod_i_grad_Dubrovačka_obitelj_od_13_do_1.pdf)
(zadnje pristupljeno 21.9.2023.)
3. Janeković R. Z, *Benedikt Kotrulj, Libro del arte dela mercatura, knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb – Dubrovnik, 2009.g., str. 339.
[file:///D:/Korisnik/Downloads/Benedikt Kotrulj Libro del arte dela mer%20\(1\).pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Benedikt_Kotrulj_Libro_del_arte_dela_mer%20(1).pdf)
(zadnje pristupljeno: 21. 9. 2023)
4. Rich A., *Of Woman Born, Motherhood as experience and institution*, 1995.g.
[file:///D:/Korisnik/Downloads/Adrienne%20Rich-Of%20Woman%20Born_%20Motherhood%20as%20Experience%20and%20Institution-W.%20W.%20Norton%20&%20Company%20\(1995\).pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Adrienne%20Rich-Of%20Woman%20Born_%20Motherhood%20as%20Experience%20and%20Institution-W.%20W.%20Norton%20&%20Company%20(1995).pdf)
(zadnje pristupljeno 21.9.2023.)
5. Shari L. Thurer, *Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*, 1995.g.
<https://drive.google.com/file/d/11sl2k--HZBX3YJbqjERip--3FEScwzeB/view?pli=1>

(zadnje pristupljeno 21.9.2023.)

6. Fališevac D., *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi (od XVI. Do XVIII. stoljeća)*; u: Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002. g., Zagreb, 2003. g.

[file:///D:/Korisnik/Desktop/Kre%C5%A1imir%20Nemec,%20%C4%8Cuvarica%20ognji%C5%A1ta...%20\(1\).pdf](file:///D:/Korisnik/Desktop/Kre%C5%A1imir%20Nemec,%20%C4%8Cuvarica%20ognji%C5%A1ta...%20(1).pdf)

(zadnje gledano 21.9.2023.)

ČASOPISI

1. Hrvatski pedagoški zbor u Zagrebu, *Na domaćem ognjištu, List za porodicu*, knjiga 1, Zagreb 1901.g.

<http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=9E91AC6B-6237-43AE-A744-B36DB2A9F767#>

(zadnje pristupljeno 21.9.2023.g.)

ČLANCI:

1. Balić D. *Nikola Vitov Gučetić, Upravljanje obitelji*, s talijanskog prevela Maja Zaninović, priredio Marinko Šišak, Biblioteka Scopus, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu / Hrvatski studiji - STUDIA CROATICA, 1998.

<file:///D:/Korisnik/Desktop/Davor%20Balic%20-%20Nikola%20Vitov%20Gucetic%20-%20Upravljanje%20obitelji%20-%20Prilozi%201998.pdf>

(zadnje pristupljeno 21. 9. 2023.)

2. Hameršak M., *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

[file:///D:/Korisnik/Downloads/Hamersak Marijana. 2009. Majcinstvo i sa.pdf](file:///D:/Korisnik/Downloads/Hamersak%20Marijana.%202009.%20Majcinstvo%20i%20sa.pdf)

(zadnje pristupljeno 21. 9. 2023.)

3. Zagorac I., *Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama*, Izvorni članak, primljeno 5.6.2007. g.

<https://hrcak.srce.hr/file/28573>

(zadnje pristupljeno 21.9.2023.)

Sažetak

Tema ovoga rada je obitelj i odnosi u obitelji. Diplomski rad se temelji na različitim viđenjima obitelji i odnosa u obitelji od humanističkih traktata do publicistike 19. stoljeća. Ovaj rad se temelji na različitim definicijama obitelji i odnosa u obitelji i toga kakva bi obitelj trebala biti. U obitelji je svatko imao svoje mjesto. U ovome diplomskome radu vidimo problematiku odnosa i nazivlja u obitelji.

Ključne riječi: obitelj, nazivlje u obitelji, odnosi u obitelji, otac, majka, djeca, brak, žena, savjetnici

Summary

The topic of this work is family and family relationships. The diploma thesis is based on different views of the family and family relationships, from humanist tracts to 19th century. This paper is based on different definitions of family and family relationships and what a family should be. Everyone had their place in the family. In this diploma thesis, we see the problem of relationships and names in the family.

Key words: family, names in the family, relations in the family, father, mother, children, marriage, wife, counselors